

Zboljšanje gospodarstva na planinah.

Po nemški knjigi **Adolfa Trientl-na** prosto poslovenil

Jožef Zelen,

prvomestnik podružnice kmetijske in župan Senožeški.

Izdala in založila iz državne subvencije

c. kr. kmetijska družba kranjska.

1872.

Natisnil Jožef Blaznik v Ljubljani.

Predgovor.

Slavno ministerstvo za kmetijstvo, kteremu je že davno znano, da bi se planinstvo po vseh deželah našega cesarstva lahko še mnogo mnogo zboljšati dalo, je naročilo našej c. k. družbi kmetijskej, naj med ljudstvo da knjižico, ki bi napake in pogrške o planinstvu odkrila, in prosto ljudstvo podučila, kako jih popolnoma odstraniti.

*Čestita družba kmetijska si je v ta namen izbrala mnogocenjeno knjigo *Trientelnovo* in meni naročila, naj po njej za slovenske naše planinarje spišem knjižico.*

Prizadeval sem si, kolikor mogoče, da sem pisal kratko, ter se vseh nepotrebnih besed ogibal, da bi knjižica bila razumljiva, ne preobširna in dober kup, da si jo vsak kmet (planinar), za ktereja je pisana, ložej oskrbí.

Nihče pa naj ne misli, da se vse to, kar bo v tej knjižici pisanega, prilega vsakej planini, kajti planinske razmere so jako različne, in ravno zategadel ne more noben návod obdelovanja vsem planinam primeren biti.

Tebi, dragi slovenski planinar, pa je ta knjižica najpred namenjena, tedaj jo prebiraj marljivo in s prevdar-

kom; pa je ne nehaj prebirati, če bi ti tudi ta ali una misel ne bila ravno po volji. Pretresaj in poskušaj to in uno večkrat, pa se boš prepričal, da si gotovo veliko koristnega bodeš nabral iz nje za obdelovanje in gospodarstvo ne le svoje planine, ampak tudi za planine svojih sosedov in naslednikov.

Pa tudi ti, dragi slovenski doljčan, sezi rad po tej knjižici, ker tudi zate je dosti važnega in koristnega v njej.

Upam, da bode ta knjižica tudi za naše planine mnogo dobrega sadú obrodila in na marsiktero stran našej deželi koristila. Bog daj zaželjeni uspeh in blagoslov!

Pisatelj.

I.

O planinskem podnebju.

Podnebje ali zračje imenujemo razmerje mraza in gorkote, vetrov in vremena v tistej méri, kolikor ono ima vpliva na življenje rastlin in živali.

Začnimo z nastopom zime preišljevati podnebje, kakoršno vladari v tistej visokosti planin, kjer vidimo še cele skupine ali gozdiče lepega, zdravega gozda. To visokost imenujemo mejo gozdne visokosti; dasiravno včasih še dosti višej, najraje po zavetnih planinskih krajih, mrljjo še razna žalostna drevésa, ktera so več grmovji nego drevju podobna in so brez gladkih vrhov.

Ko prvokrat sneg zapade — po navadi že sredi novembra meseca, malokedaj kasneje, dostikrat pa še poprej, redkokrat pa pred sredo oktobra meseca — takrat pravimo, da nastane na meji gozdne visokosti zima.

Kjer ni vetra ali burje, se nakopiči sneg 3 do 6 čevljev na debelo; zmrzne in ostane, razun majhne skorje, ki se naredí na površji zemlje, do spomladi solí podoben in rahel. Iz prekburje izmete burja sneg do čistega, ter ga nanese v zatišja, včasih 20—40 čevljev na debelo, kar Slovenci zamête imenujemo. Taki zamêti pozno spomladi skopné, in na takih krajih paša le pozno izpodraste. V nekterih krajih celó nikoli, ker zamêti ostanejo celó do druge zime; ravno isto nastane tudi tam, kjer plazovi sneg nakupičijo. Zamêti in plazovi so tudi prvi uzročili tako imenovane „Gletscherje“, ktere mi zlednjake, nekteri tudi lednike ali celó obrijance imenujejo. Pri zidanji stanarij ali planšarij je treba, kakor je tudi že navada, izbirati si taka mesta, kjer ni prevelikih vetrov; a še bolj potrebno je, ogniti se takih mest, kjer bi utegnili plazovi in zamêti škodovati, pa zidati si na vse strani trdna poslopja, posebno podstrešja.

Zímski mraz ni preveč oster; o jasnem vremenu je gotovo miljši nego v nižavah, redko kedaj stopi nad petnajst stopinj, in le izjema je, ako doseže 20 ali več stopinj. Primeri se pa tudi, da 8—14 stopinj mraza večkrat po več mesecev traja.

Planinski mraz, ki nima nad 8—10 stopinj, se lahko prestaja, le o vetru brije mraz in reže, dasiravno doseže le malokedaj 8 stopinj. Na planinah je celó gorki veter, ki piha iz nižav, oster in mrzel.

Na meji gozdne visokosti se staja sneg návadno sredi meseca maja, včasih pa tudi že meseca aprila izkopní; večkrat, ko se je poprej trdo branil, ga solnce proti sredi meseca maja tako premore, da je večidel zemlje v 14 dneh popolnoma brez snega. Kakor hitro pa je te bele odeje zmanjkalo, posebno po zatišjih, izbudi se mati narava

tako hitro in živo, da bi si človek mislil, da mu je boginja Flora krasno spomlad kar iz vreče iztresla.

Zavoljo mrazove zmrzline, ki je gotovo naslednica prezgodnje spomladi, je za planine in više kraje veliko boljše, ako sneg nekoliko pozneje kopni. Velikokrat napravi spomladanska zmrzlina z ivjem, sréžem ali slano tako škodo, ktere tudi najmilejše poletje popraviti ne more.

Poletni snegoví, pred kterimi ni noben dan poletja popolnoma zavarovan, niso škodljivi, ampak večkrat celó koristni s tem, da gnojé; in ako se v toplem vremenu hitro stopé, se prikaže trata (ledina) kakor pomlajena iz pod njih.

Tudi na gorah nastane suša, ktera je večkrat zeló škodljiva, posebno kar se tiče pašé. Vendar ni suša na planinah tako navadna kakor v nižavah.

Poletni dnevi so na gorah večkrat gorki, in gorkota do 20 stopinj na planinah ni nenavadna. V takej gorkoti se pa razni obadi in muhe tudi na planine priklatijo; a vendar njih množica se ne more primerjati z ono v nižavah, ktera živino na paši hudo nadleguje.

Vročina je po planinah jako žgéca, posebno kedar nastopi precej za novim snegom in blizo zlednjakov.

Spomladi, ko se solnce vpré v mladi sneg, a še huje poleti v takih primerljajih, vzrokuye planinska vročina takim ljudém, ki imajo dalj časa na planini opraviti, jako skleča očesna vnetja, zoper ktero nadlogo se bolj umni planinarji s temno-zelenimi očali branijo. Bolj mehke in občutljive mestjane pa ta planinska vroča soparica tako izdela, da postanejo rudeči kakor kuhani raki, — koža se jim vname in olúpi. Nekteri se ovarujejo te nadloge z zelenimi tančicami, zagrinjáli in pajčolani. Domači se pa za vse to malo zmenijo, postanejo pa vendar jako zagoreli.

Noči so na planinah navadno mrzle, in le malo kedaj doseže ktera noč 10 stopinj gorkote, večkrat pa vpade srebro v gorkomeru pod 4 stopnje gorkote. Ze zdaj pa moram opomniti, da je pred takim mrazom treba posebno molzno živino kolikor mogoče varovati, kajti mraz obilnost mleka jako zmanjša.

To je popis podnebja na meji gozdne visokosti, ktero večidel tudi slovenske planine dosežejo. Tega mi pa menda ni treba omenjati, da nekte planine tudi na Slovenskem, ki imajo do 8000 čevljev visokosti, vkljub ostrejšemu podnebjju, vendar dadó še jako dobre in tečne pašnike, posebno za ovce, čeravno je podnebje pod mejo gozdne visokosti zdatno milejše.

Gledé manje ali veče toplote je pa tudi na legi planine veliko ležeče; na priliko: ako je planina od severne strani zavarovana, to je, ako jo od severne strani druge planine oklepajo in je odprta pol-dnevnu solncu, ima na enakej stopnji gorske visokosti gotovo zdatno milejše, in nasproti, ako jo druge gore od juga zapirajo, pa ostrejše podnebje. Tudi na pogorji (Gebirgsgruppen) je ponebje milejše, nego na posameznih planinah. Kolikor bolj proti jugu leží planina, toliko višje stojí meja gozdne visokosti. Tudi vpliv vetrov, kteremu je kaka planina podvržena, dela sploh velike premembe, tako n. pr. planine, ktere so na zahodnej strani pogorja, najpred dosežejo mrzli in vlažni večerni vetrovi, na takih planinah tudi rajše in bolj pogostoma dežuje,

sneží in toča bije nego na planinah proti vzhodu ležečih. A zastran tega planine vendar škode ne trpé; le take planine, ki mejé na severne planjave, trpé veliko od ostrih in suhih severnih vétrov. Vse visoke planine imajo celó po zimi, posebno pa po leti, tako čisto in zdravo podnebje, da ni čudo, da v tem obziru mestjáni planince zavidajo. Kašelj in prehlajenje se na planinah redkokedaj nahaja.

Na planinah, ki ležé 4 do 6000 čevljev nad morjem, je jetika skorej čisto neznana stvar, čeravno se ljudjé v vročini brez strahú mrzle vode napijejo. Kratelj (kolera) se ne pritepe z lepa na planine. Le močuh (legar) tam gori včasih divjá, posebno v jesénskih mokrotnih in mrzlih tednih. Posebno zdravo je poletje, potem ko je planine že nekterikrat sneg pobelil.

Kakor je planinsko podnebje zdravo za ljudi, ravno takó tudi živini dobro tékne. Zato pa tudi so in ostanejo planine na večne čase tista mesta ali kraji, kjer se nam bode tudi zanaprej izrejala ljuba živinica, ktera je ohranila še zdravo in čvrsto pleme. In potrebno se nam zdi, da bi se dolinska živina, ktera je večkrat po napačnej krmi in mehkužnosti jako pokvarjena, s planinsko, zdravo, krepko in bolj molzno živino poplemenila in požlahnila.

Dolžni smo tedaj za naše planine kolikor mogoče skrbeti, in je na vse mogoče strani zboljševati, a to ne zarad planin samih, temveč zató, ker planine ostanejo iz zgorej rečenega obzira neprecenjani zaklad za nas in za vse sosedne dežele.

Žalibog, da je vrančni prisad (metlaji) tudi na nekterih planinah navadna bolezen. Vrančni prisad je strašna bolezen, ktera živinče bliskoma in nenádnó napáde, da se koj stegne in mrtvo obleží. Živinozdravniška umetnost more tù le malo pomagati, ker bolezen živinče prehitro umorí in ni časa misliti na kako zdravilo. Silna vročina, pomanjkanje vode, presilno napenjanje živine z delom, strupeni hlap iz kakih kalup ali luž, so navadni vzroki te bolezni.

Vendar na visokejih planinah ni veliko slišati o vrančnem prisadu, dasiravno se dobó tudi tukaj grezí in močírja. Opomniti moram, da naj se živina kolikor mogoče s čisto in zdravo vodo napája; kajti primerilo se je že, da se je živina ne le iz luž, ampak tudi iz nekterih potokov vrančnega prisada napíla.

Naj bi vsaki planinar na take kraje skrbno pazil, ker mogoče je, da z odstranjenjem takih luž in potokov bi se ta strašna bolezen odstranila. Crknenina ali mrhovina po vrančnem prisadu poginjenih živinčet naj se vselej z živim apnom potrese in globoko zakoplje. Nikdar naj se od nje celó nič ne povzije, kajti gotov strup je!

II.

Kake pitane rastline se nahajajo po planinah?

Kakor po dolinah, tako tudi po planinah rastejo pitane ali udomačene pa tudi divje rastline. Ozrimo se tudi v tem obziru na mejo gozdne visokosti.

Na meji gozdne visokosti ne obrodí več žito, kajti če bi tudi nektera toplejša poletja dozorelo, ga vendar večkrat poletni snegovi potlačíjo, da si ne more več opomoči. Tudi slana ga navadno pomorí.

Krompir rođf po nekterih krajih, kjer ga slana ne more poškovati, n. pr. v vetrovnih dolih tikoma kakega potoka, kjer slana pasti ne more. Toda slana je na zatišji planin gotov zatiralec krompirja in skoraj vseh drugih rastlin; zato se pa tudi krompirja le malo pridelava na planinah, in še to, kar ga je, je zgolj drobiž in malo prida.

Izvrstno pa se obnesó na planini gozdne visokosti nektera vrtna zelišča; n. pr. drobnjak (šnitloh), česen, špinača, ločica (solata), repa, redkev, kapuz, cvetno zelje (karviol) in pésa. Solata naredí glave še le sredi meseca avgusta; a reči se mora, da je ta solata zarés žlahna, ohrani se lahko do meseca oktobra in še dalej.

Na mnogo strani bi koristilo planinarjem, ako bi bolj skrbeli za take vrte pri stanarijah, ker bi si pridelovali mnogo kuhinjske zelenjadi.

Ne samo za poboljšek, ampak planinar potrebuje tudi večkrat nekoliko sveže jedí t. j. zelenjádi, in z največo slastjo se bo planinska družina solate najedla, ktere večidel strada. Naj bi si planinarji pri vsakej stanariji naredili vrtec, na katerem bi si lahko pridelali obilo drobnjaka, česna, luka (čebule), regrata (radiča), ločice, špinače, zelenke (peteršilja), raznih redkev itd. Nemški pisatelj pravi, da peteršilj popolnoma nadomestí korén neke rastline, ki se v nemškem jeziku: „Madaun“ imenuje. To zelišče, pravi nadalje, daje tudi najboljšo pašo in korenine se tudi posušene lahko skoz celo leto rabijo mesto peteršilja.

Meni ni niti „Madaunovo“ slovensko imé, niti rastlina sama znana; ako bi pa komú izmed naših čitateljev ta rastlina bila znana, dobro bi bilo, da jo občinstvu naznani.

Tudi špinačo, pravi dalje nemški pisatelj, popolnoma nadomestí tako imenovani kó zji r e p, ktere ga on: „Guter Heinrich, Einsenkraut, Heimkraut itd.“ imenuje, ter pravi, da ima še mnogo družih imen. Mi poznamo za „Guter Heinrich“ (*Chenopodium bon. Henr.*) kó zji rep; (*Gaen-sefuss, Chenopodium*). Za „Eisenkraut“ ima Wolfov besednjak „s p o r i š“; „Heimkraut“ imenujejo Tiroinci to, kar imamo mi za „kozjo solato“.

Iz omenjenih vrtov bi pa stanarji ali planšarji tudi svoje družine po selih in vaséh lahko z zelenjavo oskrbovali. In po nižih planinah, ktere ležé blizo kakega mesta ali železnice, bi lahko planinska vrtnarija še veliko več dobička donášala, posebno kedar po nižih krajih solate ni mogoče dobiti, takrat bi jo planine vsaj bližim mestom lahko dajale.

Ker je planinska solata, ako se primerno obdeluje, žlahnejša od vsake druge, bi gotovo mestjanke prav rade po njej segale. Posebno omenimo pa tú tako imenovani „karviol.“ Karviol je kakor nalašč za planine ustvárjen; nikjer ne zraste lepši kakor na planinah. In ker se toliko brukve (*broccoli*) na pomlad iz Italije na Nemško (mar ne tudi v slovenska mesta?) izvozi, ne bi si li tudi izvrstni karviol lahko našel pot iz slovenskih planin vsaj v naša domača mesta: Trst, Gorico, Ljubljano, Maribor itd.; pa tudi v sosedne dežele, bi se ga gotovo veliko spečalo. Naj omenim še posebno tiste planinarje, katerim bodo nove železnice znabiti kmalu boljšo kupčijsko pot odprle, in bi jim omenjena vrtna zelenjád, posebno karviol, njih trud izdatno povrnila.

Taki planinski vrti bi pa planinarjem lahko še drugi dobiček donášali, n. pr. očino zelje ali očnik (*Edelweiss*) se na takih vrtih kaj

lepo ponaša; kdor ga umé lepo gleštati, mu donaša vsako steblice po več let obilo in lepega cvetja.

Tudi talín (žlahna berutica) se izvrstno obnese na planinskih vrtilih, a treba ga je vsako leto sproti sejati.

Na meji gozdne visokosti, kjer zélje navadno le malo ali nič glav ne dela, rodí rumeno cvetoča mrkevca (pastinak) posebno dobro; ravno tako tudi kumin ali kimelj, ktereга korenine dadó, ako se na jésen izkopljejo in posušé, dobro jéd, ktera po ustih prijetno sladí.

Naj bi planinarji na rahlih, peščenih in globokih zemljáh poskušali saditi tudi sloveči rèvenj (obido ali rabarbaro). Ta krasna cvetlica je iz zdravniškega obzira zlatá vredna. Treba jo je pa saditi kaj najbolj mogoče v globoko zemljo, in jo pustiti 10—15 let zastarati se; potem je njen korén najbolj za rabo. Tudi na slovenskih planinah bi se morda dal rèvenj pridelati, ki bi bil dragemu kitajskemu enak.

Še neko drugo rastlino imamo, ki se prav za prav k pitanim rastlinam prišteva in je kislici (Sauerampfer, rumex acetosa) podobna. Te rastline se najde prav veliko v Ojičkej dolini (Oetzthal); širokolistnata je, raste posebno rada na mokrotnih in močirnih travnikih, najraje ob čistih potokih; posebno bohotno raste po takih travnikih, po katerih se odteka gnojnica. Nemeц imenuje to rastlino „Plelche“ ali „Pletsche“. Ako prav pomnim, imenujejo jo naši Tominci plêčnik, Rovtarji pa nora kislica. O košnji se perje omenjene rastline lepo obére, zreže, spari in v kadéh ali sodih, kakor kislo zelje naredi. Jako redilna piča je to, posebno za prešiče, pa tudi govédom dobro tékne. Naj bi tedaj poskušali tudi slovenski planinarji saditi to rastlino povsod, kjer se jej zemlja prilega. V nižavah se ta rastlina ne najde.

Vredno se nam zdi omeniti tudi svišca, zaspančeka ali lécjana, a to zarad njegove korenine, ktera se vporablja za tako imenovani dragi zaspanček (Encianbrantwein), pa tudi za mnoga druga zdravila; raste na najviših planinah. V globokej dobrej zemlji more se po več čevljev dolga in blizo dveh palcev debela korenina izrediti; se vé, da to v več letih, ako se rastlini mir dá. Svišec tudi po naših planinah nima nobene pravice, kajti vsak, kdor le hoče se ga lahko polastí, kar je gospodarjem gotovo na velik kvár, ker ga gospodar prvič lahko sam prodá ali pa kako drugače v prid obrne; drugič mu pa zlobna roka, ki te rastline išče, s kopanjem trato poškozujе, česar noben umni planinar dopustiti ne more. Kdor svišec koplje, naj vsaj mladovji prizanaša, in kjer doraslo rastlino izgrébe, naj vsaj kako zrnice semena nazaj potakne. Sviščevo seme zori proti koncu meseca avgusta in se po vseh planinah lahko najde. †

Konec tega poglavja naj omenim še nektera druga pitana zelišča, ki bi utegnila planšarjem koristiti, in jim še kaj malega dobička donášati, kajti planine so njih rasti ugodne. Dobro zmleti listi kravje omotice (Rausch, vaccinium uliginosum) bi se znale v barvarijah in strojarijah mesto ruja (Sumach) dobro spečati. Zarimec, bohinjski ali izlandski mah ni le dobro zdravilo za prsne bolezni, ampak je tudi dobra in zdrava jed, ako se mu grenec izluži. To se pa zgodí v lehkem lugu ali pa v apnenej vodi. Tudi jelenovec (Rennthier-

flechte) se lahko na isti način porábi, kar se pa na škodo planinarjev malokedaj zgodi. Jelenovec je bel in prav lepo razraščen mah; nahaja se tudi po nižih krajih, a planinski, kateri je pepelasto — sivkast, je še najboljši.

Naj omenim tù še brusnice (*vaccinium vitis idaea*), ki rastejo od podnožja noter do vrh planin in imajo kiselkaste jagode. Vkuhane jagode in s sladkorjem oslajene posebno Nemci radi za prigrizek k pečenki uživajo. Iz cvetja te rastline kuhajo tudi čaj. Brusnice imajo to dobro lastnost, da ne potrebujejo toliko sladkorja kakor druga enaka zelišča, pa tudi njih kislina ni kaj posebno zoperna. Tudi se ne pokvarijo tako rade, čeravno bi je brez sladkorja oparjene hranil. Ne smejo se pa niti v rudninskih niti v osteklenenih (glaziranih) posodah hraniti, ker njih kislina hudo razjeda. Nemara da bi brusnice tudi dobre bile, ako bi je kuharice, mesto poparjenih, kar prosto na kuhinjskej dilici strte (zdrapane) in oslajene naredile.

III.

Kako je z drevjem ali lesom na planinah?

Izmed vsega gozdnega drevja raste limba, — sibirski cedra, — tudi pina (*Zirbelnuss*) imenovana, najviše, a na apeninskih planinah, h katerim spada večina slovenskih planin, si to drevo ne more pomagati. — Limbi sledí mecesen, in doberšno spodej ostaja jelka, še nižeje pa bôr.

Tudi listnato drevje se spenja jako visoko; najviše na planini stoji breza (na slovenskem ni to znano), skorej v tistej visokosti kakor mecesen, toda revica je v takej visokosti vsa krivenčasta. Tudi jerebika (smrdelika) raste tù gori tik breze, a sirotica ostane tù gori na večno le grm.

Oglejmo si še nekoliko limbo. Limba je planinsko drevo bôrovega rodú, dolzih tenkih iglic, katerih po 5 skupaj sedí; češarke al storže ima okroglaste in navzgor štrléče. Gledé na planine, ktere niso apeninske tvorbe, je limba zares vredna da se ž njo nekoliko bolj spoznamo.

V nemških Tirolih v Ojicah (*Oetzthal*) raste limba v gozdnih obstojih še v visokosti od 6400 čevljev nad morjem; tedaj na visokosti našega Ljubelja. Posamezna stebila se spenjajo pa še do 200 čevljev viš. Tù jo zanese pažulek, neka močno kljunasta ptica, ki je kakor nalašč zato ustvarjena, ter se živi večidel le od limbovega, orehkom (*pinolom*) podobnega semena, katero tudi ljudje včasih za kratek čas jedó. Ta suhi, a ne neprijetni ptiček, si vé prav dobro izbirati le čisto, zdravo seme, in se nikoli ne dotakne slabega. Skrbi pa tudi, da po zimí ne strada; po 4 do 16 limbovih zrníc v svojem golžúnu raznaša sim ter tje po planini, kamor se mu ravno poljubi, in malo kedaj se primeri, da nese kako zrnice 2krat na eno mesto. Tù si jih

po zimi s čudovito natančnostjo poišče, pa ako tudi 3 ali še več čevljev debel sneg na njih leži. A vsake zaloge vendar ne najde, in tako se zgodi, da mnogo zrnja kalí na takih krajih, kjer limbe sicer ni viditi, pa bi je tudi nikoli ne vidili, ako bi je palužek ne zasejal! Veter limbe ne zaseje, vsaj v oddaljene kraje ne, kajti češarek (češulj ali storžev), pa tudi golega zrnja veter ne more daleč zanesti. Večidel zrnja pade v košato senco mogočne matere — stare limbe — kjer akoravno kalí, mu vendar košate veje kvišku branijo.

Limbo imenuje Tschudi po vsej pravici planinsko cedro; kajti limba je zares lepo, brhko drevo, ki ima lep, bel in mehek les, kterege imajo mizarji in podobarji zelo radi. Dasiravno je limba jako vejasta, daje vendar posebno dober les za mize in stole, škrinje in omare, pinje in škafe, sode in kadí itd.; črv se limbovega lesá ne loti tako lahko, pa tudi ta les ne strohni z lepa. Kaj lepo se pusti limbov les likati in polirati, in ker je zarad obilo grč kaj lepo rižast, se more iz njega najlepše gosposko posóbjje (Möbel) narediti.

Limbova domovina je do 1000 čevljev pod gozdno visokostjo; pa se tudi še nekoliko niže dosti dobro obnese, vendar niže nego 3000 čevljev nad morjem si ne more več pomagati, pa tudi dobrega kalivega semena ne dá.

Na meji gozdne visokosti raste limba ravno tako, kakor vsako drugo drevo, jako počasno, nekoliko niže raste hitreje, vendar se more reči, da je limba počasno rastoče drevo; ravno zarad tega je pa toliko boljega lesá tudi za kurjavo, in ker raste na planini visokeje od vsakega drugega drevesa, je limba sploh vsega priporočila vredna. Limba toraj zasluži, da bi se po planinah posebno v ozir jemala.

Grma pa ni na planini tako lepega in izvrstnega kakor je žabec (Pinus pumilio), ki je tudi z bórom v rodu. Ta grm se ne plazi po zemlji, raste jako hitro in je ves krivenčast viditi. Veje ima na kvišku vpognjene. Najviše na planini, kjer ni več nobenega drevesa viditi, se ti žabec razrašča v cele šume, iz kterih dobiš izvrstnih drv za kurjavo.

Nič manj imenitna od žabca je pa tudi bela jelša (Alnus incana); tudi ona raste in se razrašča prav hitro ter daje dobra drva za kurjavo.

V zavetji bele jelše se mladi zarod iglastega drevja lepo izpodredí, in ako se grmovje nekoliko odstrani, potem še le kaj vspešno raste. Oba grma pa, žabec in bela jelša, sta za planinarje res neprecenljiva, ter bi bila tudi za žive ograje na planinah jako pripravna.

Na istej visočini kakor breza, pomaga si ob planinskih potokih tudi vrbje. Nekatere vrbice se spenjanjo tudi še bolj visoko, pa so revne in kébaste, ter niso za nobeno drugo korist, nego da branijo nekterim brežinam, da se ne vsipajo. Za vsipe ustavljati je tudi zelena ali mala jelša (Alnus viridus) priporočila vredna.

Še dveh grmov moram tu omeniti, namreč: dragocvetnika ali dragomastnika (Rhododendron) in pa brinja. Oba se nahajata po planinah. Dragocvetnik ni sicer nobene posebne hvale vreden, in jaz ga samo zató omenim, ker varuje zemljo, po strminah; sicer pa zasluži le imé planinskega plevela, ki se naglo razrašča in razširja, da naredí cele šume, ter zatara veliko koristne paše. Dasiravno je ta grm lepo temnozelen in krasen, kedar je v lepem rudečem cvetju, da

ga je le veselje gledati, je vendar najbolje, da se odstrani. Vse druge pa je z brinjem, dasiravno ga marsikteri kratkovidnež pisano gleda, ter bi ga najrajše zaterl; česar pa brinje gotovo ne zasluži. Ker brinje vsaki pozná, povem o njem le toliko, da planinsko brinje nima tako ostrih igel, kakor navadno brinje nižih krajev. Živina ga rada obira, dokler je še mlad. Iglíce (še bolje so jagode) planinskega brinja, so za priklado k živinskeji solí zeló koristne, posebno kar se tiče molže. Zató je dobro spomladi brinjevih mladik naklestiti, in je posušene za zimo prihraniti. Brinje pokončevati in zatirati, se tedaj nikakor ne pravi modro ravnati, še varovati in obdelovati bi ga morali.

Konec tega članka naj še omenim, da marsikje na planinah se dobé tudi močirja, ktera dájéjo prav dobro šoto. Taka planinska šotišča so velik zaklad, posebno tam, koder pomanjkuje ali bi vsaj utegnulo pomanjkovati potrebnih drv za kurjavo. Ako se po leti šota izkoplje, posuší in domú spravi, je planinska šota izvrstna kurjava.

Šotišča se navadno nahajajo le na vžniženih krajih in na polagoma visečih ravninah; dostikrat so takó majhena, da nimajo več nego kakih 20—40 □ sežnjevi razteznosti.

Včasih se pa dobé lahko tudi takó velika šotišča, iz kterih bi se šota z lepim dobičkom celó na deželo izvaževati dala. (Na Slovenskem menda ne?!) Izkopana šotišča je treba poravnáti in obsejati, da se zopet lepo obrastejo.

IV.

Kako je z gozdnarstvom na planinah.

Lesóvje smo večidel opisali, ki raste na planinah gozdne visokosti, ktero doseže tudi veči del naših slovenskih planin. Prevdarimo zdaj še občno korist tega lesóvja, in poglejmo kako se večidel ž njim ravná.

Gotova resnica je, da so bile planine pred nekoliko stoletji dosti višej z drevjem obraščene nego dandanes. Tega se pa tudi lahko vsaki sam prepriča, ako vidi nad návadno gozdno visokostjo sim ter tam trohleča, že davno usahnela stebila raznega planinskega drevja, ki so ostanki nekdanjih viših planinskih gozdov. Nekteri teh ostankov nekdanjih gozdov so gotovo po več stoletij stari, kajti na planini lés jako počasno trohni, posebno štori, dokler še po konci stojé.

Ako je pa to rés, da so stali gozdi nekdam mnogo višej nego stojé dandanes, je tudi gotovo, da so se v pretečenih stoletjih mnogo niže pomeknili. In osódo — rekel bi pomrznjenih dreves — vidimo vedno niže v subih vrhovih posamnstoječih in le pri tleh še zelenih dreves nad sedanjo gozdno visokostjo. Po tem sodijo nekteri, da je sedaj mnogo mrzlejšje podnebje na planinah, nego je bilo v davnosti — mislimo pred nekoliko stoletji — čemur bi se dobilo morda še več dokazov. Nemški pisatelj omeni le en tak dokaz in sicer tirolske in

švicarske zlednjake, o katerih pravi, da so si v preteklih 3 ali 400 letih nekoliko — hoče reči na méri — pridobili.

Planinsko podnebje je tedaj vsako stoletje nekoliko mrzlejše, česar pa mi zabraniti ne moremo; kar pa, hvala Bogu, planinarstvu v dandanašnjih okolnostih ne škoduje.

A veliko večo škodo nego podnebje, delajo ljudje in živina planinskim gozdom. Tudi strela poškoduje marsiktero drevó; a še veliko več jih poškodujejo nevedni in hudobni pastirji, in večina jih pade za planinarjeve potrebe, kakor n. pr. za drva, orodje, pohištna itd. To se vé, da najpred bližnja. O novi zasaji in izreji izsekanega gozda, se tukaj ne more govoriti, kajti, koder se živina pase, je popolnoma nemogoče na to misliti in sicer iz sledečih vzrokov: Na planini stojí drevje le na redko, tedaj dáje veliko manj semena nego drevje v nižavi, a to zatogadel, ker so drevesa manjša in imajo navadno dokaj borniši zárod, in še iz tega zároda séme maloktero leto dozorí, ker ga večidel slaba vremena že v cvetji in tudi pozneje zatarejo. A kolikor ga ostane, ga pa živali, ktere se od takega semena živé, kakor ververice in nekteri tiči pokončajo. Na vsaki način pa je semena na planini veliko veliko manj nego po niže ležečih gozdih. Pa še to malo, kolikor ga vkljub imenovanim nezgodam še vendar ostane, je večidel v kalenji in rasti zadržano; kajti naj popada na ledíno ali pa s steljo, résjem ali s kako drugo rastlino pogrjneno zemljo, se vendar redko kedaj vkoreniniti more. Lehko je tedaj razuméti, zakaj se tako malo mladega gozda na planini zaseje, in še to, kar se ga zaseje, ga večidel živina zatara ali vsaj jako poškoduje. Tù na planinah, iz kakega mladovja redkokedaj drevo izraste, kajti vsa po planinah pasóča se živina, posebno ovce in kozé kaj rade segajo po mladikah, posebno v spomladi, ako je le doseči morejo. Velikokrat se to godí iz objednosti in zaradi glada, posebno ako v spomladi sneg pašo zamete in je le drevesne vršiče iz snega viditi. Če je tudi réš, da živina, kedar ima obilo paše, raji po travi (zeliščah) sega, in drevju, vzlasti pa limbi prizanaša, vendar ni temu takó, kedar sneg pašo zagrne in živina nima kaj jesti. Taka je tudi pri slabej paši; vsaj še celó v jeseni segajo ovce in koze raje po brstji (po drevesnem popji) nego po suhej in trhlej staríni.

Kjerkoli se tedaj, posebno pa na viših planinskih krajih, živina pase, je vsako drevesce v nevarnosti pokončano biti, in to posebno zatogadel, ker tukaj gori drevesce ne odraste tako naglo, kakor po nižavah, nekaj zavoljo premrzlega podnebja, a nekaj zaradi kratkega poletja ne; takó, da so drevesca po 20 let — limba še več — v nevarnosti pred živinskim gobcem. Pa tudi to, ker drevesca na planinah jako narazen stojé, je dostikrat krivo, da se ne more eno z drugim varovati in si zavétnja delati. Čuditi se je tedaj, da v takih okolnostih vendar še ktero drevo zraste!

Take in enake nezgode so gozde dosti niže pomeknile, pa take okolnosti še vedno goliijo planinske obraščene višave. Na pogozdenje kake goličave na planinah, ako se drevje na 20 let pred živinskim gobcem ne zavaruje, še misliti ni!

Ali ne ravnamo tedaj napak, gledé na naše planinstvo, ako redčimo gozde po planinah? Samo o sebi se razume, da né, ako

namreč to redčenje ne prestopi tiste mére, ktera določuje pravo razmerje med gozdnimi in drugimi potrebščinami.

Vsaj je bilo tudi po dolinah in nižavah nekadaj potrebno gozde izredčiti, da so ljudje dobili potrebni prostor, kamor so se naselili.

Nikakor se pa ne smemo čuditi, da so na visočinah planin, kjer je že od nekdanj veliko lepih planjav, pa bi jih lahko še več bilo, sekali gozde brez obzira, in jih še dandanes sekajo. Tega poglavitni vzrok je, da so gozdi (drva) po planinah skorej brez vse cene.

Dokler je bilo lesá v nižih krajih obilo, se gotovo ni nobenemu poljubilo, da bi si bil šel na hribe potrebnega lesa iskati, pustili so ga raje strohneti in segnjiti. In še dandanes je takó po več krajih, kjer so drva visoko v gorah, pa ni ravno velike sile za les. Zategadel se pa dobé po planinah še veliki prostori gozdov, ki ne dajejo nobene koristi, kjer bi pa pašniki lahko prav lep dobiček donašali. Gotovo pa je, da na meji gozdne visokosti donaša veliko več dobička paša nego revni gozd, ki le redko in počasi raste, pa se tudi les iz takih gozdov ne more brez velikih stroškov pripeljati tam, kjer bi ga potrebovali. Ako vse to dobro premislimo, gotovo ne bodemo planinarjem v zlo šteli, ako si z odstranjenjem gozdov spašnike napravljajo, ter si tako na nobeno stran škode ne delajo.

Da bi se pa nam ne očitalo, da planinarje z njihovimi napakami vred zagovarjamo, moramo posebno poudariti, da nevednost in nepremišljenost je za majhen dobiček, tudi marsiktero slovensko planino že ogolila, ter jo spremenila v pusti kras. In ta žalostna prikazen se nam še zmirej tù in tam na novo kaže.

Vsaka planina bi morala vendar imeti toliko gozda, da planinarjem lesá za nobeno potrebo ne primanjka, in da ne pridejo zarad lesá v kakej sili v zadrego. Planinarji potrebujejo les za kurjavo, toda večkrat se ga mnogo tudi brez potrebe požgé. Za kurjavo bi se pa ne smelo sekati drevje, ki se utegne za kaj koristnišega porabiti; bela in zelena jelša in žabec sta za kurjavo prva na vrsti. Kjer je kaj šote, treba je, se vé, tudi na šoto ozir jemati, in kdor hoče gozd izpodrediti, gotovo ne bode šote zametal, ako se je le kaj dobí.

Dalje potrebuje planinar lesá za pohištva in sicer več nego se ga navadno v to porabi, ker dosihmal je po planinah še veliko premalo poslopij, pa še te imajo premalo ali celó nič staj ali hlevov. Sploh pa so stanarije grozovito revne, da se človeku res milo stori, ako je pogleda.

Nadalje se rabi les za napajališča, za žlebove pri napeljevanji vode, za jasli, senice itd.; posebno veliko se ga pa porabi za ograje, o katerih bodem na svojem mestu nekoliko več povedal.

Tudi rastoče drevje more planinarjem marsikaj koristiti, postavim: za ovčja senčišča (staje) in pribežališča o hudem vremenu in vročini. V ta namén bi moralo stati po planjavah več drevesnih skupin, kakoršne se po Notranjskem in po Krasu nahajajo in se „staje“ imenujejo.

Gozdni pasovi ali pruge (drevesa v daljših in več vrstah zasažena), bi na planinah posebno veliko koristila. Taki pasovi bi varovali pašnike ostrih in mrzlih vetrov, in trava bi v takih zavetjih gotovo lepše in bohotnejše rastla.

Vse strmíne pa, kjer se svet (zemlja ali grušč) posipljuje in

udira, in kjer bi utegnili plazovi škodovati, morale bi z grmovjem obrasene biti.

Že poprej sem omenil, da ni nikakor napačno ravnanje, ako se gozdi redčijo, toda le takrat, ako to redčenje ne prestopi tiste mere, v kakoršnej se morajo gozdi vedno nahajati da niti dežele niti stanovniki dežel škode ne trpé. Kakor hitro se pa to razmerje prestopi, (zoper katero se tudi po naših slovenskih planjavah in nižavah greši), takrat je redčenje ali iztrebljevanje, kakor tudi izsekovanje in pokončevanje gozdov pravi prestop zoper zakon naráve, kteremu sledí gotovo težka kazen, ktera ne pritiska le na en ród, ampak stoletja ne popravijo tega, kar je nevednost in nepremišljenost v malo mesecih razdjala. Poglejmo si stvar nekoliko bliže.

Ako se vprašamo: Kako skrbimo za gozde po naših planinah? moramo z žalostjo priznati, da si tudi naši planinarji prizadevajo zadnje ostanke gozdov pokončati, ter mejo gozdne visokosti še niže spraviti.

Posebno napak se ravná, in še to večidel iz nevednosti, s takimi gozdi, kateri bi imeli varovati strmine pred zasutjem, udóri, izpiranjem zemlje in nevarnimi plazovi. A večidel gozdov je za nič in prestarih, drevo za drevom hira in umíra, brez mladega (novega) zároda ali izpodrastka, in tako ginejo tù in tam tolikanj potrebni gozdi dan za dnevom, da je strašno!

Da po planinah ni mladih gozdov, to je lahko umeti, kajti dokler je šuma še gosta, ne pusti, kakor sem to že pri limbi omenil, senca in goščava mladeži izpod starega drevja; še kaliti ne more seme, ki pade med razno vejnato in listnato rastlinsko šaro.

Kedar se pa dotični gozd po usahnenji starih dreves toliko izredči, da bi utegnila mlada drevesca zadosti potrebne svitlobe dobiti, takrat pa nimajo stara osamljena drevesa skorej nič plodnega semena. Ako bi pa utegnilo tù ali tam vendar kako zrnice kaliti, ga pa zopet razni gozdni pleveli, kakor brnice, dragocvetnik, mahovje itd., kateri kmalu vse goljave preprežejo, če tudi ne precej, vendar pozneje gotovo zamoré. Pa če tudi katero drevesce skozi ta ruš in truš prerije, mu pa ovce in kozé težko prizanesó. Tako zastarani gozd vedno slabí in naposled ga huda ura lahko v enem dnevu popolnoma pokonča.

Umni gospodar nadomestí stari gozd z novim, ako prostor za prostor v starem gozdu do golega izseče, lepo iztrebi, ter mladih drevesic (sajenic) zasadí, ktere pridno glesta in toliko časa, dokler ne odrastejo, prav skerbno pred živino obvaruje. Na en kup zgrabljena šara, ktere po planinah ali gozdu ni potreba, naj se za gnoj porabi.

V zasadbo takih gozdov bi si morali planinarji napraviti taka zarezališča, v katerih bi si mlada drevesca za presadbo izrejali. Taka drevesca (sajenice) so že zategadel, ker so planinskega podnebja vajena, veliko boljša nego ona po nižih krajih izrejena.

Varovati je pa tudi treba, da mladega gozdiča sneg ne polomi; treba, ga je ograditi in marljivo za-nj skrbeti. Pri večih zarezališcih ima umen gospodar vedno in mnogo opraviti. Tù naj še enkrat omenim, da gozd ima enako polju in senožeti svoje meje in pravice, ktere se nikakor ne dadó brez škode prestopiti.

Gozdi imajo in bodo imeli še veliko večí ceno, kakor so jo imeli

nekdaj in jo imajo dandanes, in reči se more, da so pomenljiva in važna glavnica ali kapital vsake dežele, ker drv in raznega lesá vedno več primanjkuje, pa bo les zanaprej tudi še vedno draži, in to toliko bolj, kolikor bliže dobrih potov, cest in železnic drevje raste.

Le pomislimo, koliko drv več kakor nekdanj porabijo dandanašnji za mnogo več pomnoženi prebivalci dežel? Koliko lesá se več porabi za razna obrtnijstva, za železnice in brodovja, o katerih pred nekoliko leti še nič vedeli nismo. A temu je zdaj vse drugače in kupčija bo odprla lesu nove poti, po katerih se bo les z velikim dobičkom razprodajal. Marsikteri gospodar se bo za ušesi praskal, ko bodo kupci les po takej ceni iskali o kakoršnej se nam zdaj niti ne sanja. Iskali bodo lesa, kakoršnega je marsikteri gospodar svoje mlade dni toliko in brezobzirno potratil in mu raščó zaterl. Celó limbov, počasno rastoči, in dosihmal le trohljivosti prepuščeni gozd na meji gozdne visokosti, bo dobil ceno in veljavo, kakoršne si zdaj še misliti ne moremo.

Gozd je tedaj brez dvombe glavnica ali kapital vsake dežele, ktereга ne bi smeli nikakor zapravljati.

Če bi pa gozdi tudi nobene druge koristi ne donašali nego tó, da varujejo bregove in doline pred plazovi, strmine pred udóri in izpodsipi, bili bi že od velike koristi; toda oni nas varujejo tudi pred povodnjami in zatópi ter ne pripusté, da bi voda poplavila zemljo in bregove rek in potokov zasipala z zruščem in peskom, kar se večkrat rado zgodi, kedar dalj časa dežuje. O takem času posebno polja po dolinah veliko škode trpé. Ali niso tedaj gozdi vredni, da je skrbno varujemo in oskrbujemo, in to še posebno tam, kjer silna burja razsaja.

In koliko koristijo še le gozdi gledé na podnebje? — Srečna — še celó zemeljski raj — smela se je imenovati marsiktera dežela, dokler je bila še zadosti obraščena z lepimi zelenimi gozdi. Ko so pa stanovniki nemarno, nepremišljeno in neusmiljeno izsekali in pokončali lepe gozde, kakšne so postale potem te dežele?! — Le s strahom in žalostjo se more človek ozreti na pusti goli Kras in na nekdanjo srečno Španijo, krasno Italijo, plodno Dalmacijo, slovečo Grecijo, blagoslovljeno Palestino, bogato Francijo itd.; silni vetrovi, suša in nerodovitost, a ž njimi pa tudi beda in revščina vladajo zdaj tam, kjer so nekdanj stali prelepi zeleni gozdi. Studenci in potoki so se večidel posušili, glas milih tičkov, ki so pravi dobrotniki kmetijstva, je umolknil, pa tudi divji vetrovi vihrajo zdaj po teh krajih čez izpita in nerodovita poljá, kjer se je nekdanj vse polno lepega rumenega klasovja gibalo, toliko sladkega grozdja zorelo in se žlahnega sadja pridelovalo itd. Vse dosedanje skušnje, da bi se omenjene dežele zopet pogozdile, niso dosihmal nič zdale; hribi so góli, kamenje in skalovje, nerodovitne in suhe doline in ravnine, se ne dadó več v nekdanji stan spraviti. Da bi pa človeška umetnost te goline zopet pogozdila in popravila, kar so naši predniki v nevednosti in lehkomišljenosti zagrešili, je skorej nemogoče, — tó more le sama mati priroda največ pomagati.

Naj bode to tudi nam Slovencem v opomin; naj nam bode v svarilo naš kameniti Kras, kateri sicer še ni tako popolnoma gól, a vendar ima že skorej vse posledice neúmnega pokončevanja gozdov!

Kras pogozditi, to je pa zelo težavno delo, katero, rekli bi, ne bo skorej nikoli dovršeno, ako vlada in ondotni prebivalci mnogo več skrbí in veselja ne bodo v to obračali; s samo teoretiko (mišljenjem), se bode ubogo malo pomagalo.

Obrnimo torej večjo pozornost in skrb na gozde, pozornost in skrb, s kakoršno úmni gospodarji vrtove in polja obdelavajo.

V.

Trava in paša.

V prejšnjih dveh odstavkih smo govorili o gozdu; naj bi pa nihče ne mislil, da je naš namen, da bi namreč planine paši na kvar pogozdili, kajti ravno tako malo smemo planinske pašnike pogozditi, kakor poljá po dolinah. Tega se pač menda ni treba bati, da bi planinarji pašnike pogozdili; nõ opomniti je pa vendar treba, da nemarno planinstvo veliko prostorov v tak stan pripravi, da ni naposled niti gôzd niti pašnik. Naš svèt bi bil ta: vse kamenite prostore, strmíne in sploh take kraje, koder ni paše, in kjer bi gozd manjega dobička ne donašal, nego ga donašajo slabi pašniki, naj se spremené v gozd, to je naj se pogozdijo. Toliko pravice pa mora gozd tudi na planini imeti, da zadostuje popolnoma, kakor smo to že omenili, umnemu planinstvu. Glavni namen planinstva pa je ta, da ima živina vedno dosti in dobre paše.

Planinski pašniki obstojé večidel iz večletnih ali trpežnih rastlin; kolikor više, toliko manje enoletnih rastlín nahajamo. Tudi na meji gozdne visokosti jih že ne najdemo več, čemur je vzrok nekoliko premrzlo podnebje, še več pa prekratki čas rašče (prekratko poletje), v katerem ne more seme rastlin dozoreti.

Kakor nižavske rastline po gorah, ravno takó, se ne dobé tudi gorske rastline po nižavah. Še le v najnovjšem času se je posrečilo Dr. Kernerju v Inšbruku, da more gorske cvetice v nižjih krajih izrejevati. Planinskim rastlinam je po nižavah pretoplo in zemlja pre-suha, v spomladi in jeseni jim je pa premrzlo, ker jih snežena odeja ne pokriva, mraz in tajanje snegá jih pa zamorí. Tudi nižavske rastline po planinah zatara mraz. So pa zopet take rastline, ki se po planinah in nižinah dobro počutijo in obnesejo.

Večletne (travnate) rastline se množé po sémenu in po samozrastji (koreninah), obraščenje goljav pa je, kolikor više, toliko počasneje. Ako se na pr. v nižavi izgoljeni prostor (goljáva) že prvo leto obraste, potrebujejo na visokih krajih celó rodovita tla po več let. Kolikor visokeje so planine in kolikor nerodovitniša je zemlja, toliko več časa potrebujejo goličave, da se obrastejo. Nekteri prostori se ne obrastejo celó po 10, 20 in 50 let; po strminah in na prekvetriji celó nikoli. Vzrok temu je posebno to, ker so rastline na planinah jako majhine in imajo ubogo malo sémena; večkrat pa še to malo živina

že pred dozorênjem popase. Seme ne more potem takem le količkaj širokemu prostoru zadostiti. Ako bi pa tudi katero semensko zrnice srečno kalilo, potrebuje pri najugodnejših okolnostih 2—3 leta, da iz njega krepko steblice izraste, kajti po višavah rastó, kakor je bilo že omenjeno, rastline iz znanih vzrokov zeló počasi. Lehko se tedaj umeje, da je poškodovanje ledíne na planinah veliko škodljivši nego po nižavah. Prvi pogoj úmnega planinstva je toraj: Ne poškoduj ledíne na planini! in kjer jo je znabiti hudo vreme ali pa živina poškovala, imej skerb, da se poškodovana tlá zopet lepó obledínijo.

Dobro pognojeni travniki na meji gozdne visokosti, dajó zraven sená tudi nekaj otáve; otáve se vé ne ravno toliko, sená pa gotovo ne veliko manj nego po dolinah in boljega. Senó (trava) je sicer kratko, a gosto in prav lepó, sladkasto in pitno. Za kolikor je po nižavah sená več, za toliko je pa po planinah lepše in boljše.

Kako izvrstna je paša tù gori, ni menda treba nobenemu planšarju dokazovati, kajti tega se lahko prepriča vsaki poletni dan na maslu in mleku.

Kako pitna so planinska zelišča, vidimo lahko n. pr. pri svižcih ali marmoticah (Murmeltier), ktere se jako dobro počutijo tudi na 7 do 9000 čevljev visocih planinah. Proti koncu meseca septembra, ko se začne njegovo zimsko spanje, ti je svižec tak, da ni družega kot sama mást. Po slovenskih planinah se ta žival menda ne dobi tako lahko, a po Tirolskih in Švicarskih planinah se nahaja v velikem številu.

Tudi divje koze so na jesén, akoravno niso posebno debele videti, vendar jako mastne. Ako deneš nekoliko mesá od te živali v ponev, se ti izcvré toliko loja, da je kaj.

Ovce se tudi v srednjej letini na 8000 čevljev visokej planini jako odebelé, dasiravno po tako visocih pašnikih jako majhina trava raste. In s kakimi vimeni pridejo koze iz planine, kedar se prve spomladanske trave napasejo? Tako tolste so, da jih je le veselje gledati.

V Krču (Gurgl v Tirolih) imajo pastirji v stanarijah, ktere ležé nad gozdno visokostjo, tudi nekoliko koz za svojo lastno potrebo, ktere se pa le okoli stanarij po najboljšeji rúji pasejo ter jih ne pusté po grmovji in gobiščah. Te koze dajejo pa tudi izvrstno mleko, katero je lepó čisto in brez navadnega kozjega duha.

Za 1 funt surovega masla je navadno treba 12—14 bokalov mleka, a planinskega zadostuje 8—10 bokalov, kar je za planinarja najbolj dokáz, da ima žival na planini dobre paše na izbéro; — pa vsaj je paša na planinah sploh dobra, vsaka rastlinica je pitna.

Kar je pa strupenih ali sicer slabih rastlin, se jih živina ne dotakne, posebno se strupenih varuje. Strúpenih in slabih rastlin je pa na planinah tudi malo, in če planine z živino ne preobložiš, se bo živina tudi škodljivih in strupenih rastlin na tvojo korist sama izogibala.

Niti v hlevu niti na paši ne sme živina stradati, ako hočeš imeti dobiček od nje. Dokazana resnica je, da kmet, kateri ima več živine v hlevu, nego je čez zimo dobro prerediti more, trpí gotovo škodo. Tak kmet, ki ima poln hlev gobcev, pa prazne jasli, mora sčasoma gotovo obožati, kajti le dobra in zadostna klaja daje

gotovi dobiček. Kdor polovično redí, nima družega nego vsaki dan starejšo živino.

Isto tako mora imeti živina tudi na paši, ako hočeš od nje in pašnika imeti dobiček, zadostne paše. Kajti če ti živina na paši strada, imaš še večjo zgubo, kakor če bi ti v hlevu stradala.

Ne goni tedaj več živine na planino, kolikor je planina dobro prerediti more. Ako živini paše primanjkuje, živina híra in peša; a še bolj mora hírati in pešati gospodar, ker se je zastonj trudil, zgubljeval čas pri živini, in vse to brez kakega dobička, dasiravno je živina popasla rodovito in tečno pašo na planini.

V dokaz zdatnosti in tečnosti planinske paše naj povem še to-le:

Vzemimo nekoliko dolinskih, to je, dolinske paše in krme navaženih krav, v rejo; dajmo jim iz pognojene senožeti dobro posušenega in spravljene planinskega sená. to se vé, iz prvega po malem, da ne dobijo ljavice ali kake druge neugodnosti, in še le potem, ko se privadijo, dajajmo jim nekoliko več, in v kratkem bodo dajale nenavadno obilno in jako dobrega, mástnega mleka.

Konec tega odstavka še to-le opazko: Planinski pašniki dajejo skorej sploh izvrstno pašo, vendar je tudi med planinsko pašo razloček, kakor med žitom na polji. Planine so med seboj také različne, da se natančen in popolen popis ene ali druge, znabiti nobenej drugej planini ne bode prilegal. Kdor tedaj piše o planinstvu, mora imeti splošen ozir na planine. Naj tedaj vsak po únnem prevdarku le to uporabi, kar se njegovej planini prileže, vse drugo naj prepusti drugim planinam.

VI.

Kaj je treba, da planinske rastline vspešno rastejo.

Pogoji ali potrebe, da rastline vspešno rastejo, so po celej božjej zemlji enake. Imeti morajo namreč svojeji prirodi (naravi) primerno podnebje in potrebni živež iz zemlje.

Vže pred več tisoč leti so se v vsakem kraji le tiste rastline udomačile, katerim je ondotno podnebje po godu bilo. Rastline, ktere ljudjé v drugačno podnebje presajajo, navadno pešajo in hirajo ter naposled poginejo. Gotovo je tedaj to, da je rastlinam podnebje tam popolnoma ugodno, kjer divje in same sebi prepuščene vspešno rastejo. Druga potreba za rastlne pa je ta: da dobijo iz zemlje dovolj živeža, to je, da imá zemlja, kjer rastline rastejo, zadosti potrebne in dotičnim rastlinam primerne hrane. To, da dobiva vsaka rastlina dve tretjini svoje hrane iz podnebja, nima tukaj nič v sebi, ker podnebje, ta brezkončni zaklad, ima povsod raznovrstnih snov, iz katerih se vse rastline tega božjega svetá redijo.

Vse rastline potrebujejo prav za prav enacih snoví (enake hrane),

le v drugačnem razmerji. Palma in poper, konoplje in solata, očino zelje (Edelweiss) in dragocvetnik (Alpenrose), trava in bilje, sladkor in pelin, najstrupenejša goba kakor rumena pšenica, vse potrebuje enacih snovi v svojo sestavo ali v izrast svojega bitja, svoje podobe, v kakoršnej jih mi vidimo in razločujemo. Bodisi kjer koli na planini, na polji ali v loncu na oknu, povsod potrebujejo rastline enakih snovi, da uspešno rastejo.

Ako ima tedaj zemlja za eno vrst, en rod ali bažo rastlin, obilno vsakoršne hrane, bi na takej zemlji tudi drugim rastlinam hrane ne primanjkovalo. Rastline se tedaj le gledé na razmerje različnih snovi, mrzloté in gorkote, ilovnate ali peščene, mokre ali suhe, šotne ali kame-nene zemlje dobro ali slabo počutijo.

Mi bodemo vse to le toliko, kolikor je úmnemu planinarju potrebno, opazovali.

Kakor živali, ravno tako potrebujejo tudi rastline, da uspešno rastejo, primerne in dovoljne hrane. Pri nezadostnej hrani pa morajo rastline kakor živali pešati in še celó poginiti. Le obilna, zdatna in primerna hrana more rastline in živali dobro rediti.

Kakor se ne da pri ovci, ko pride v jeseni s polnim krznom iz planinske paše domú, od daleč po njenej vnanjej podobi lahko razsoditi ali je rejena ali ne, ker niti velikost, niti volna, niti kosti ne storé, da je žival debela, ampak razložek je le na teži, masti in mésu, ravno taka je tudi pri rastlinah.

Krog Krča in Tenda (Gurgl und Tend) v Tirolih, kateri vasí stojíte na meji gozdne visokosti, — više kakor večina naših slov. planin — ležé popolno dobro gnojene senožeti, nad temi srednje gnojene in za temi pašniki. Na nektere od teh je voda napeljana, na vseh teh prostorih rastejo snake rastline, ali kakšen razložek je tù na méri in dobroti sená, je skorej nemogoče verjeti.

Tlá ne zatajé ne mrvice gnojá, in „na rastlinah se pozna gnoj“ pravi naš slovenski pregovor; kajti vsaka bilka kaže zase popolnoma, koliko je povžila in koliko vode in gnojá je imela za uživati. Nemški pregovor pravi: „Nič se ne more teže zatajiti nego gnoj na polji“.

Pregovor: „Ne samo jemati, tudi dajati moramo zemlji“, velja enako dobro senožeti, travniku, gozdu, kakor obdelanemu polju, bodi si v dolini ali na planini. Po vseh skušnjah starodavnih časov, kakor tudi po najnovejših preiskavah, potrjeno je pravilo: Ako hočeš, da ti ostane zemlja vedno rodovita, moraš jej vedno namestovati to, kar si jej vzel, in sicer v ravno tolikej méri, kolikor si jej vzel z žetvijo, košnjo, pašnjo ali bodisi na kakoršen koli drugi način. To pa zategadel, ker je rastlinska hrana v zemlji jako redko pomešana, pa je je tudi ubogo malo. Če se tedaj leto za letom zemlji le jemlje, ali boljše rečeno ropa, se rastlinska redilna hrana vedno manjša, in nasledek je: da rastline pešajo in se redčijo, ter čedalje bolj slabijo (še celó vsejano seme ne kalí), to je ravno tako, kakor živina pri pomanjkanji potrebne hrane ali krme.

Po teh in enacih prirodnih pravilih se ravnao polja, travniki, senožeti in pašniki, naj si bodo potem že v dolini ali na planini. Le podnebje, ki je vsakej rastlini primerno, obilna in tečna hrana, ki je rastline v svojo rast potrebujejo, podeljuje zemlji ono rodovitost, kterej se moramo le čuditi na umetno obdelanih travnikih in planinah.

Obžalovati pa moramo naše planine, ker so še tako zapuščene in zanemarjene.

Konci tega članka naj pristavim še to, da gozdna drobljad, to je, listje, vejevje itd. planinskim travnikom, kolikor više so na planini, toliko bolj škoduje; kajti kolikor više se gozdna drobljad nahaja, toliko bolj počasi iztrohni, in ako je ta šara le količkaj na kupu, potem tudi ledina in vsa rast pod njo trohni ter popolnoma usahne. Tako šaro je tedaj treba iz travnikov potrebiti. Na planinah je treba travnike le s takim gnojem gnojiti, da ga zemlja tako rekoč popije, to je, z dobro podelanim gnojem. Kar se gnoja tiče, govorili bomo na drugem mestu več o njem.

VII.

Trebitev ali čiščenje planin.

Na vprašanje: v kakem stanu so planinska tlá? moramo odgovoriti: večidel v slabem stanu!

Temu je pa poglobitni vzrok zanemarjena trebitev, in pa, ker se planine ali celó nič, ali pa premalo gnojé. — Planina spada v poljedelstvo ravno tako kakor dolina; planinar jo mora tedaj, ako hoče dobiček od nje imeti, ravno tako obdelovati, kakor dolinsko polje; kajti splošni zakoni prirode o rastlinskem življenji, katerih človek ne more prena-rejati po svoje, so na planinah in v dolinah enaki.

Govorili bomo tedaj najprej o čiščenji in trebljenji planin in sicer o trebljenji grušča, plevela, močvirnih prostorov itd.

Gotovo je, da so nekdaj bolj skrbno trebili travnike in senožeti po planinah, nego se to dandanes godí. To nam pričajo kopice kamenja, ki se nahajajo tù in tam po planinah, kakor tudi kamnate meje in zidovi, ktere so, brž ko ne, zidali iz kamenja, ki ga so nabrali pri trebljenji. Ali žalibog, kako je pa dandanes? Še tista marljivost naših prednikov, ki bi v sedanjem času v nobenem obziru ne zadostovala popolnoma, se je dandanes marsikje opustila. Plazovi, drče, zasipi in poplavi, vrhi tega pa še krti, prinesejo čedalje več ali manj šare in grušča na planinske travnike; po nekterih krajih je te šare toliko, da se še celó trebljenje ne izplača, ker se iztrebljeno mesto zopet na novo lahko zasuje. — Najbolje bi bilo take kraje pogozditi ali vsaj z grmovjem zarediti. A žalibog, da je dandanes takih krajev, ki so zgorej omenjenim nezgodam podvrženi, brez števila.

Dandanes se vedno bolj in bolj po nekterih krajih naših planin nabíra drobneje kamenje in grušč, in to še celó po takih krajih, koder raste prav lepa pítna in bohotna trava. Vse to je treba potrebiti in debeleje kamenje za zidove, grušč pa za nasipanje grabnov, kjer se je kak močvirnat kraj izsušil, porabiti. Pa tudi taki prostori, koder bi vtegnila voda škodovati, se z debelejším kamenjem lahko primerno zagradé. — Včasih nanesó plazovi tudi drobne zemlje in druge enake

šare, ktera ne škoduje trati, marveč jo še gnojí, toda paziti je treba na tó, da se iz take zemlje ali šare kamenje prav do čistega iztrebi.

Posebno pozornost pa moramo obračati na večje plazove. Večkrat obstojé taki plazovi iz mastne ilovice, ki je posebno dobra in rodovitna. Taka z ilovico naplovljena zemlja se pa tudi o svojem času kaj lepo obraste, in to toliko poprej, gotovejše in boljše, ako se zemlja gruščca in drobnega kamenja očisti, ter potem nekoliko zrahljá, pognojí in s travnim semenom obseje; toda seme se mora vzeti tisto, ki se je pridelalo na planini, ne pa dolinsko seme, ktero se planinam nika- kor ne prileže. Planinsko seme se najlože dobi iz senenih mrv planinskega sená; na senici in v zgrabku (ograbku), pa tudi na seno- žetih, kjer se rastlinsko seme odtresa. Zgrabki gotovo pridržijo ne- koliko travnega semena, in na obdelanej senožeti ne stane veliko truda, ako se tako seme nabira, dobiček je pa gotovo velik od nabra- nega seménja. Ko se senó iz kôp izvozi, je sploh navada, da se mrva nekoliko bolj na široko razgrabi; na takih mestih postanejo gosta tlá in veliko lepša trava.

Pa ne samo na nasútih in naplovljenih krajih naj bi se sejalo, ampak povsod, kjer koli je kaj gole zémlje, in je upati, da bi se obrasla.

Take goličave nastanejo pod naplovi, kamenjem in gruščem, vča- sih tudi pod krtínami, ktere nemarni gospodarji predolgo ležati pusté. Povsod, kjer krt rije, potrebno je, da se krtine nemudoma raztrosijo, kajti če se to o pravem času ne stori, ledína pod zemljo trohní, ter potem, ko burja zemljo izpiha, nastanejo po senožetih luknje, da se še to malo, kar je pokošene trave, težavno pograbi. Take luknje je treba tudi zadelati, ker sčasoma čedalje večé postanejo. Šotišča je treba obsejati potem, ko se je šota izvozila; obsejati (oblediniti) je treba tudi tlá, kjer se je truš in plevel odpravil in koder so se poravnali griči, ki so nastali iz zanemarjenih krtín. Pri tem delu naj velja vselej pravilo, da se vsaka goličava, naj bode majhna ali velika, mora obsejati, kajti drugače ni upati, da bi se tlá, ki imajo sicer dobro in rodovito prst, hitro in lepo obrastla, kar bi gotovo bilo planinarju na dobiček in korist. Za take goličave se pa seme, ako je le mogoče, izbere od tistih planinskih rastlin, od katerih se vé, da najboljše rastejo, kar vsacega planinarja lastna skušnja še najbolje učí. Gotovo bi bilo dobro in koristno, ako bi se zemlja obsejala o tistem času, kedar priroda seje, to je v — jeseni.

VIII.

U d ó r i .

Oglejmo si nekoliko tudi take kraje na planini, ktere navadno zgruze imenujemo. Iz takih zgruz, to je, udorom nagibnjenih in pod- vrženih reber in strmín, se navadno sésedajo ali vderajo tako imeno- vani udóri ali vsáde. Takih udorov je žalibog po planinah veliko, in se redko kedaj ali celó nikoli sami ne ustavijo in ne obrastejo; tim-

več se širijo in globčajo, dokler se do golih skal vsa zemlja ne utrga in ne izdrži po planini. Ljudje kaj malo storé v pripomoč, da bi se zemlja ne rušila, pa je večkrat tudi nemogoče pomagati v tej zadevi, ker sila vremena udór za udórom iz planin trga. Neka stara govornica pravi, da je večidel nepremišljeno izsekavanje gozdov krivo vseh planinskih udorov. Ta misel ni povse napačna, a vendar bi se motil, kdor bi sploh le izsekavanje gozdov imel za vzrok, da se zemlja trga in vdira po planinah. — Oglejmo si to stvar nekoliko bolj natančno.

V gozdu ne pade skorej nič dežja na zemljo, posebno če je gózd košat in góst, in ni dežja preobilno. V tem slučaju ostane dež po vejah in listih, od koder zopet izpuhtí. Ako je pa tudi precej veliko dežja, ne pride ga niti polovica na zemljo, kar vsaki, kdor je že o velikem dežji v gozdu bil, lahko potrdi. O dolgem deževanju pride, se vé, dež tudi skozi veje in listje na tlá, a tû ga mahovje in stelja, kakor tudi drugi truš, enako suhej gobi, željno posrka, in kolikor debelejšé leží ta truš, timveč vode se va-nj vjame, in še le potem, ko se je listje in vejevje, mahovje in druga gozdna šara vode do sitega napila, pride dež tudi do zemlje, ktera pa je s koreninami tako prepletена, da voda ne more dalje teči, ter jo zemlja toliko lože popije. A zemlja pije skorej enako suhej gobi; to je, dokler se ni zgornja, površna zemlja vode do sitega napila, ne dobi spodnja skorej nič v délež. Ne pije pa vsaka zemlja enako dosti in hitro, marveč to zavisi večidel o naglosti dežja. Nektera zemlja popije svojo mero dežja v enej uri prav željno. Ako bi pa ta mera dežja, posebno o suši, ko je zemlja gostejša, rekel bi nekako spečena, in skorej smoli enako nepremočljiva, na to zemljo padla v enej četrt uri, bi zemlja, ki je piti še nepripravljena, one mere vode nikakor ne mogla sproti popiti; v tem slučaju mora voda odtekati. Gozd pa varuje zemljo tudi o takih prigodkih pred silo dežja. Listi in veje izhlapujejo dež zmiraj enako, gozdna šara je zmiraj enako gobi žejna in zemlja se pod to šaro nikoli preveč ne osuši in ne strdí, zató pa tudi potem raje pijé. Ravno taka je tudi po grmovji nekoliko sto čevljev nad gozdno visokostjo. Kolikor gostejše je germovje toliko bolj brani zemljo; se vé, tako vendar ne, kakor gosto zaraščeni gozd. Trata ni v tem obziru nikoli taka varhinja zemlje, a vendar ima tudi ona liste in bilke, na kterih se ustavlja dež; prepléte in premreži tudi s koreninami zemljo, da potem gobi podobna, toliko lože pije. Niže segajoče korenine pa ne pusté zemlje trgati.

Vsa priroda je že sama o sebi v neko čudovito soglasje položena; temu tukaj en dokaz. Po nižavah pade več in debelejših kapljic dežja, posebno o nevihtah; kolikor više pa gremo, toliko drobnejše kapljice dežja in drobnejšo točo nahajamo, pa tudi sploh manj dežja pade po višavah nego po dolih in nižinah. Sama narava tedaj zahteva, da je zemlja v nižavah bolj zmožna braniti se pred silo dežja, kakor po planinah. Iz ravno tega vzroka ima trava in drevje v nižinah močnejše, gostejše in globokejšé korenine kakor po planinah. V nižinah pa tudi ni toliko strmin in reber, kakor po planinah. Tudi sneg, kolikor više na planini, toliko debelejši je, pa se tudi toliko počasneje taja kakor v dolinah. Po planinah se tudi redko kedaj priméri, da bi voda iz tajajočega se snega kako posebno škodo napra-

vila; po zledeniških (Gletschergebieth) ne tekó vode, dokler ni poveršina zledenjakov brez snega.

Strašna pa je memo tega razlika po golih strminah. Tù ne brani zemlje nič pred silo dežja; kakor hitro se namreč zemlja nekoliko vode napije in razmoči — kar se tù o najmanjšem dežji lahko zgodi — začne se z vodo naprej pomikati in dreti raz planine. O takih strminah se lahko reče, da vsaka kapljica dežja vzame nekoliko zemlje. — Tudi srěž (srenj) ali zmrzlin ruši zemljo in grušč, posebno na bolj strmih preksolnčjih.

Tedaj zmiraj, to je leto za letom, najhuje pa o nevihtah, derči in polzi zemlja in grušč iz golih strmin. Le takrat, ko suša ali zima nastopi, ustávi se to premikanje za nekoliko časa. Ni tedaj čuda, da se take strmine ne morejo obrasti.

Ako se gole brežine ponikujejo v strmo strugo planinskega potoka, se sčasoma struga napolni sè šodro ali prôdom, ktereга počasi tekoča voda ne more odnesti; ko pa pridere kaka plôha, odnese nagloma iz struge ves prôd, in tako se drví pogubonosna broščava v dolino.

Izpodsípi (Brüche) so proti vrhu najstrmejši in nevarniši, kajti navzdol se morajo enako drčam (Steinhalden) čedalje bolj planíti ali zravnati. Proti vrhu so izpodsípi večkrat skorej navpični, včasih celó podmoláni, tako da trata čez nje visí, in odtod, to je, izpod vrha se zemlja vedno siplje in podsípljuje, tako, da do dnâ brega ni nobena rast mogoča. Ako se na vrhu takih izpodsífov nahaja drevje, ni s tem čisto nič pomagano, ker o vetru majajoča se drevesa, trato še toliko bolj rušijo, dokler se naposled vse skupaj ne podere po strmini. In tako gre ta reč naprej ena za drugo, voda pa odnaša čodro v grabne in odtod jo odnese povodenj dalje v nižave na veliko škodo planini, pa tudi dolini, katero zaploví.

Pri takih izpodsífovih je treba drevje, ako ga je kaj, vrhi trese posekati, trěso, to je, górnji strmeji del izpodsífov prekopati in lepo splaniti in vse take strmine s hitro rastočim grmovjem nasaditi. Nemški pisatelj svetuje, drevje in trěso nekoliko niže na podsípu pustiti in jo splaniti ali poravnati. Ko se strmina z grmovjem zaráste, se potem tudi gozdno drevje lahko tù zaredí. Na takih izpodsífovih pa, čez ktere planinski plazovi dercé, ni mogoče z nasadbo pomagati. A vendar se koj v začetku, in to še celó nad mejo gozdne visokosti, dokler so izpodsípi še majheni, z nasadbo lahko ustavijo, in tako velikanski izpodsípi že koj v začetku zatarejo. S povprečnimi plotovi, med ktere se je zasadila trava in grmovje, so pri železnicah že večkrat jako nevarne strmine popolnoma uterdili; toda pri velikej večini planinskih izpodsífov je to vse drugače, in tù ne more žalibog, čestokrat nobena človeška moč kaj zdatnega pomagati.

Ako pomislimo na množino vode, ktera pade pri dolgo trajajočem in silovitem deževju na zemljo, lahko zapopademo vzroke manjih in bolj poveršnih podsífov, a nikakor ne onih velikanskih udórov, kateri so na tolikih planinah že tisoč in tisoč let šiba in nadloga ondotnih prebivalcev; vzroki takih udórov se morajo vse kje drugej iskati. Celó o takem dežji, kakoršnega pa pri nas na planinah gotovo nikoli ni, da bi pod milim nebom tri čevlje globoko posodo v 10. urah napolnil, ne bi se zemlja tako razmočila, da bi se strmina vtrgala in

udóre naredila; a to zato ne, ker, kakor nemški pisatelj pravi, takega silnega dežja zemlja ne more dosti naglo piti, tedaj je dež tudi ne more razmočiti, ker se mora že na poveršji zemlje odtehati. Verjetno je tedaj, da v tlá ponikujoča se voda tudi o najsilnejši in najdaljšej plóhi ne more velikih in nevarnih udórov napraviti. Kdó tedaj naredí ali vzrokuje večje udóre?

Dalo bi se menda trditi, da iz ravno tistega vzroka nastanejo veliki udóri, po kakoršnem nastanejo manje vsáde po travnikih; to je, ako se zemlja preveč razmoči. Na nekterih travnikih, na ktere se preveč vode nabere, se prav lahko zapazi, da se na kakem mestu ne- navadno veliko zemlje v tlá ponikuje, tù slezi do kake lege gostejše tvorbe, ktera ne more več dosti naglo pritekajoče vode piti; na takem mestu se tedaj voda ustavlja in nabira. Zemlja nad dotično gostejšo lego se po tem takem razmoči, ter se tako razmočena in obtežena na strmini naprej pomakne, kar imenujemo vsáde ali udóre. Kedar dalj časa dežuje in se bregovi in strmine nekako oživé, takrat lahko vidimo po strmih travnikih, na ktere voda priteka, da se ta voda ustavlja in se pod trato in mahovje nabira. Povsod, kjer koli se po strmih travnikih naredé taki vodeni obrunki, treba je, da se precej trata prekoplje ali prereže ter tako voda po vrhu odteče; ako se to ne stori, v kratkem in gotovo se bo strmina utergala.

Ravno taka je tudi pri velikih udórih, pa ne zavoljo na strmino padajočega dežja, ampak voda, ktera se po planinskih žlebovih in potokih v prodnato strmino nabére, strmino razmoči in takó obteží, da se celi breg seséde ali udére. Razvidno je tedaj, da gozd z vsem korenícnim prepletanjem in vezanjem zemlje, ne more strmine obvarovati nevarnih udórov; kdor mu pa toliko zaupa, gotovo mu preveč zaupa, ker zmehčava zemlje seže dosti niže nego koreníče gozda, česar (zmehčave ali razmočenja) pa ni kriv dež, ki naravnost na gozd pada, ampak voda iz planinskih žlebov in potokov napojí globoko celi breg, v ktereга, bi rekel, se voda stlači in nakupíči, ter ga tako obteží, da se mora sesésti (udreti). V dokaz temu navaja nemški pisatelj, da je vidil v dolini Ojice (Oetzthal) v Tirolih cele kraje gozdov, ki so bili tako razmočeni, da so bili že na poti zdrkniti se, in drevje je vsled zrivanja strmine stalo že kakor pijano. Druge obraščene strmine pa so že ležale zdrknjene v dolini. Leta 1831. od 10 do 13. avgusta se je več strmin uderlo iz Acherberga v Ojice celó o lepem vremenu in sicer zató, ker je pred bilo deževno vreme, in so se studenci v globótni nekako zagátili, da se ni mogla voda, ki se je v strminah nabrala, dosti hitro odtehati. V berdnem svetu se lahko studenci zagaté, ako so tudi že stoletja neprestano in brez ovire izviralí. Podzemeljski podmóli in pota studencev se lahko že sami o sebi zasujejo, a včasih jih tudi potresi zagaté in zasujejo. Po tirolskih dolinah se vidi mnogo, zeló velikih berdnih gričev, ki so od spodnje strani jako strmo završeni in se od te strani tudi večkrat sesédajo ali vdirajo. Ta berda, ki so pa dandanes obdelana in naseljena, pa niso nič družega nego ostanki starodavnih iz planin izdrknjenih udórov. Taka krogljasta brda se nahajajo na primer: v Insingu, Flauringu, Santensu, med Lazemi (Laas) in Koricami (Kortsch), v Maisu itd. Vsi ti udóri so tù sem v starodavnih časih, ko so pragozdi tudi doline in jarke še pokrivali, iz hribov in planin zdrknili, in še zdaj se dobé

ostanki lesovja pod takimi berdi. Posebno velik udór, ki je bil na strah vasí Ojice leta 1851, naredile so zagatene pijavice ali sitarice (Regenquellen), katerih površni odtok bi bili, kakor to zdaj dobro vedó, pri poprejšnjih popravah lahko oskerbeli. Kakor hitro se tedaj sitarice (Regenquellen) zagaté, da voda ne more odtekatí, ne pomagajo tú nobeni gozdi z vsemi svojimi vezalnimi koreninami prav nič, ampak gozd se sam utrga in udór je potem še toliko bolj škodljiv, ker nakupiči mnogo lesovja. Tudi v najstrmejem gozdu in po strmih, ki so z močno goščavo zaraščene, ni udórov nikoli drugače, nego takrat, ako se planinske vodé, ki ne morejo odtekatí, v strmine zacurijo, da zemljo razmočijo in obtežé, ki se potem udere ali seséde.

Omeniti je še treba, da veliki in nevarni udóri so najbolj navadni v visočinah pod in nad mejo gozdne visokosti, in sicer iz sledečih dveh vzrokov: Pród je navadno na visočinah bolj rahel nego po nižavskih berdih, tedaj se tudi voda va-nj raje ponikava. Tudi je po gorah več hudournikov (Regenbäche), ker skale ne morejo prav nič, pa tudi trata ne more dosti vode sproti posrkati. Znano je tudi, da je po apnenih gorah le malo udórov, in da udóri le škrlne gore (Schiefergebirge) trgajo. Apnene gore so pa tudi mnogo nerodovitnejše in jih voda lahko popolnoma ogóli ali poploví. Kaj naj se tedaj učimo iz tega?

Prvič, bi ne smeli gozdov nikakor sekati na takih krajih, kjer bi utegnili potem udóri nastati; iz tega vzroka naj bi grmovje in drugo goščavo tudi nad mejo gozdne visokosti ne samo varovali, ampak tudi skrbeli, da vspešno raste, in se goličave obrastejo.

Drugič je treba, na krajih, kjer take nevarnosti žugajo, vodó iz studencev, sitaric in manjih vodnih zberališč skrbno odpeljevati. Taki kraji naj se skrbno poiščejo in pregledajo, ako jih znabiti kdo že od poprej zadosti ne pozná. Res je pa tudi, da ni mogoče vselej naprej vedeti, kaj vse surova básnost hude ure storiti more. In ko bi tudi to že vselej naprej vedeli, ne bi imeli dostikrat niti močí niti priprave, da bi izpeljali to, kar se nam po naših mislih najboljše in najpripravniše zdí. Véasih je pa vendar mogoče, da se vsaj večja škoda odvrne, in takrat naj bi ne držali rok križema, ampak marljivo naj bi vodo odpeljevali, ktera bi se imela nad strmíno v zemljo pogrezniti, se v strmini nakupičiti, in strmino v globokem razmočiti, da se naposled udóri naredé.

Tretjič, gole strmine naj se, kolikor je to mogoče, z grmovjem ali travo obsejejo, to pa zategadel, ker se golíne kmalu do golih terdih skal izperó, in tako nastanejo goline in grabni, po njih pa novi pritoki in novi pomagači hudournikov.

Konec tega odstavka naj omenim še nekatere vzroke malih podpisov in stržinov. Ko na zeló strmih brežinah v jeseni močno namočena tlá zmerznejo in pomladi potem hitro toplo vreme nastane, se površje tál le nekoliko pod travne korenine hitro otája, ledína je pa naravno še od jeseni popolnoma mokra in pod njo je zemlja zmrznjena in terda; takrat se ledína z vsemi koreninami vred začne trgati in po strmini polziti, da ostane naposled sama gola stržina. Dasiravno se take stržine ne morejo udórom primerjati, vendar so jako škodljive in planinam vedno dosti škode napravijo. Kjer na takih krajih še kako grmovje raste, naj bi bil tudi sam polomljeni dragocvetnik, ne smejo

se ogoliti, marveč, kakor sem že omenil, je treba marljivo skrbeti, da se ti prostori dobro zarastejo, kajti sčasoma jih gotovo voda poploví, in niže ležeče strmine in pašniki trpé od tega veliko škode. Ako žugajo taki prostori večjo škodo narediti, treba je, da se nemudoma s koli, ki se v tlá zabijejo, uterdijo in potem obsejejo.

Po visočinah, kjer grmovje ne more več rasti, bi lahko svišec (encijan), ki dela globoke korenine, bil najboljša rastlina, da se tlá uterdijo. Treba bi ga bilo pa umetno saditi in rediti; to se vé, da ga je treba potem tudi primerno rabiti.

IX.

Od trebljenja škodljivih rastlin po planinah.

Drugo trebljenje, ktereга planine potrebujejo, je trebljenje škodljivih rastlin; posebno škodljivega grmovja in zelišč, ki dajejo le slabo ali celó škodljivo pašo. Pa tudi dračje in drugo enako šaro treba je potrebiti in iz planin pospraviti. Toda ravno kar se tiče trebljenja po planinah, je žalibog veliko naših planinskih gospodarjev zeló nemarnih in lenih. Naj bi pomislili, da je vsaki še tako majhen prostor na planini veliko vreden, in gospodarju gotov dobiček donaša, ako ga pridno čisti in oskrbuje. Majhni prostori naredé kmalu velik prostor, in en sam tak prostor, ki redí eno kravo skoz 3 ali 4 mesece, je že skorej enak glavnici ali kapitalu od 1000 gld. To se lahko umeje, ako pomislimo, da 10 centov žive teže težka krava porabi čez dan, da se dobro redí, po 33 funtov dobrega sená ali pa druge piče enake tečne vrednosti. Za 100 dni tedaj nič manje nego 33 centov dobrega sená; a 33 centov dobrega sena je pa gotovo med brati vredno 50 goldinarjev. Iz tega se najlože razvidi, koliko je vredna planina, ako ni zanemarjena in zapuščena. Če priraste na planini dobre paše za 100 krav, po 10 centov žive teže, donaša planina blizo 5000 goldinarjev na leto. Ako odbijemo 1000 gld. za razne potroške, kakor na priliko 400 goldinarjev za pastirje, 500 gld. za gleštanje, to je, za trebljenje in gnojenje in 100 gld. za razne druge potrebščine v stanaríji, ostane vendar še 4000 goldinarjev čistega dobička. Opomniti pa moram, da tak dobiček donašati more le umno gleštana planina. Ako planinski gospodarji gonijo živinico le zató na planino, ker je nimajo domá s čim rediti, ali pa zató, da se stára, imajo le malo ali celó nič dobička od planine. Res je žalostno, da je nekterim našim planinarjem za dobiček še tako malo mar. Taki nemarni gospodarji tudi ne vedó ali jim njih zanemarjena in zapuščena planina donaša dobiček ali zgubo, ker nimajo zapisnikov, v ktere bi si zapisovali vsaki tudi najmanjši dobiček, pa tudi potroške, ki jih imajo za umno oskrbovanje svojih planin. Še manj pa vedó taki nemarneži, koliko bi jim umno gleštana planina donašati mogla. Marsiktera planina bi lahko svojim uživalcem donašala vsaj toliko — ako več ne — da bi si iz tega

davke plačevali. Na vsakem prostoru, na katerem raste paša, morale bi se vse take rastline izpleti, za ktere živina ne mara.

V prvej vrsti planinskega plevela, za ktereга živina ne mara, je — lepi dragocvetnik (Alpenrose). Tej rastlini naj se le na takih mestih prizanaša, na katerih svet ni za pašnike; na takih krajih brez škode planino lepša. Na takih krajih pa, koder dragocvetnik in drugo goščavje varuje strmíne poplovov, drč, vsád in druge enake škode, treba je tako goščavje pustiti, da raste, kajti s tem, da varuje strmíne takih in enakih nezgód, donáša gotovo večji dobiček nego tû pa tam peščica revne trave, ki bi na takih prostorih izrastla, in bi jo živina znabiti še ne popasla. Pletev ali treblenje škodljivih rastlin opuščati, je pa gotovo na velik kvar vsakej planini; kajti plevel in goščavje, ktero ne daje živini nobene hrane se vedno bolj širi in razrašča. Opomniti še moram, da smrečje na takih mestih živini ni vselej na kvar, ker ga živina, posebno dokler je še mladó, prav rada obira. Žalostno bi pa bilo, če bi se pustili tudi mladi smrekovi gozdi na enak način živinskemu gobcu zatreti. Tudi brinje ne zasluži, da bi se tako brezobzirno zatiralo, kakor je to po nekterih krajih navadno. Brinje je za priklado k drugej, posebno želodčine in druge soke premalo izbújajočej krmi vsega priporočila vredno. Pa tudi drevesa, ki stojé po planini tû pa tam v skupinah, in jih navadno senčišča ali stáje imenujemo, naj bi se ne zatirala, marveč varovati in gleštati bi jih bilo treba, ker so živini in ljudém za senco in zavetje ob grdem in hudem vremenu. Kdor si želi v gozdu ali šumi, kjer bi lahko bili dobri pašniki, večje láze napraviti, storil bo najboljše, ako odmenjeni prostor lepo obséka, to je, ako naredi okoli njega primerno široko preséko, ktero je treba véjevja in druge suhe šare čisto otrebiti, in potem ob ugodnem vremenu obsekano šumo zapali. Na takih pogoriščih raste potem jako lepa in bohotna trava, ki je izvrstna paša za živino. Dobé se pa tudi taki prostori, kteri so z borovničevjem (bicornes), mahalničjem (vaccinium oxycoccos) in drugim goščavjem in robidovjem tako zaraščeni, da tudi ogenj tega vranča ne zatáre. Tak plevel je treba s koreninami vred izkopáti in potem sežgáti ali pa porabiti za napravo mešanega gnója (komposta). — Nektera zelišča po planinah so brez vse vrednosti, nektera pa celó strupena, kakor na primer preobjeda ali pasja smrt (aconitum); trobelika (Wasserschierling, cicuta virosa); nekteri loči in več drugih, ktere lahko pozná vsak pastir. Škodljivo goščavje ali komočje: robidovje, mahalničje, borovničevje in drugi enaki grmasti plevel je, se vé da, v prvej vrsti, da se iztrebi in zatáre, vendar pa je treba tudi druge škodljive rastline zatirati ali pokončati.

Vse te omenjene rastline, kakor tudi večji del planinskih zelišč, izhobotajo ali iz korenin ali se pa zasejejo po semenu, in to še večkrat prav daleč od svojega jim odločenega kraja. Pri zatiranju škodljivih rastlin je treba nató gledati, da se samoizrastci, to je, take rastline, ki iz korenin poženejo, kolikor mogoče s koreninami vred izkopljejo. Najpripravniši čas za izkopavanje takih rastlin pa je pomlád, ker nektere rastline imajo že koj o cvetji plodno seme. Zelišča, ki se izkopljejo ali odrežejo, treba je pobrati, ter jih, kar še največ dobička kaže, v mešani gnoj (kompost) podelati. Mešani gnoj se lahko na planini z veliko koristjo porabi, od česar pa bomo na drugem mestu

več govorili. Konečno vam še enkrat prav živo priporočam, zatirajte nekoristne in škodljive rastline na planinah, kajti pregovor: zatiraj škodljive in nekoristne zeli in rastline, pa jih nadomesti z dobrimi, ostane vsakemu umnemu dolincu in planincu večno veljaven.

X.

Nekoliko o planinskih močirjih.

Tudi planinska močirja je treba odstraniti. Nektera močirja na planinah obsegajo po več štirjaških sežnjev, nektera še celo nekoliko oralov. Na takih prostorih gotovo ne raste nič kaj prida trave, niti za drobnico niti za govéda. Tudi se živina izogiblje takih prostorov tako dolgo, dokler je glad ne prisili na to pašo. Kakor po dolinah, ravno tako tudi po planinah ostanejo močirja brez vse koristi; ako živina na take kraje zaide, vse pretlači in zgnjede. Take prostore je tedaj treba osušiti ali na suho djati.

Da se močirja lepo orodovijo in dobro pašo dajejo, treba je najpred vodo iz njih odpeljati. Grape ali jarki, po katerih voda odteka se s kamenjem, ktereга na planinah menda nikjer ne manjka, tako zasujejo, da se mora voda pod kamenjem, tudi potem ko se grapa ali jarek zadela in zaledíni, stanovitno odtekati. Skrbeti je treba samo zato, da se dno jarka tako založí, da se voda lahko odteka in se jej ték ne more zagátiti; bolj proti vrhu se kamenje lahko bolj na gosto nameče. Vrhi kamenja pridejo rušnje ali ledína, potem boljša zemlja, s katero se grapa ali jarek lepo zaravná, pognoji in naposled obseje. Vsakoršne grape treba je sproti zasúti, sicer jih živina zasuje in dostikrat se primeri, da se kako živinče ludo poškodeuje, ako v grapo pade.

Ni pa treba misliti, da, ko je voda iz močirja in mlakuž odpeljana, da je tudi delo že dovršeno.

Živelj močírskih rastlin je voda. Ko jim enkrat vode primanjka, niso več v svojem življi, in — posáhnejo. Koristne ali pitne rastline se na močírjih, kakor je bilo že omenjeno jako počasi zaplódijo. Da se močírja, kakor tudi drugi izgoljéni ali prazni prostori, hitro zarastejo, mora skrbeti um človeški. Pri močírjih se to najlože doseže, ako se ledína izpodkoplje in privzdigne, potem za nekaj dní osušiti pustí, s suhljadjo nameče in zapáli. Večkrat se osušeno močírje tudi lahko preórje, posebno ako nima globoko-koreninastih rastlin, ker se na ta način ledína najhitreje privzdigne, pa tudi zemlja se dobro izrahljá. Pepel je treba po pogorišči poravnati, potem prostor z dobrim planinskim semenom obsejati. Večje take prostore je treba potem precej ograditi, da živina va-nje ne zahaja. V dveh, treh letih se prostor lepo obraste.

Ako imajo planinska močírja šota, — planinska šota je večidelj najboljša — naj se šota izkoplje in za kurjavo porabi. Ako bi ka-

zalo, naj se tudi kar naravnost iz planine v gotovi denar spečá. Večja močírja se pa zaradi pašnikov z odpeljivanjem vode ne smejo brez-obzirno osuševati. Ako močírja stojé več let osušena, dadó čedalje slabjšo šoto. Večja šotišča so planinam lahko bogat zaklad, ktereга ne bi smeli tebi meni nič zapravljati. Močírja je treba tedaj sproti osuševati, in šoto sproti kopati, toda le toliko, kolikor se je ravno potrebuje. Slabeja šota in šotni ostanki se potem na mestu sežgó; še boljše pa je, ako se pri napravi mešanega gnojja vporabijo. Izpraznjena šotišča se morajo zopet primerno obdelati, kar je bilo že o močírjih sploh omenjeno.

Po planinah so tudi še drugi prostori, ki so enako močírjem nerodovitni, to so taki prostori, ki izgledajo, kakor bi bili od stezá ali potov na vse strani skrižani. Med temi stezami ali prehodi stojé tû pa tam nekaki obrúni (Hügelchen), nekteri še manjši od krtin. Na teh obrúnih najdeš le simtrtje kako čefúlico trave; sicer pa ne raste tû drugzega nego mahovje, borovničevje, mahalničje in drugo enako goščavje, ktereга se živina nikoli ne dotákne. V teh obrúnih pa tudi ni druge zemlje nego pusta trohlíca ali sprstenina (Modererde). Ti prostori se lože obdelajo nego močírja, ker ni potreba grap ali jarkov za odpeljivanje vode kopati, ampak le obrúni se prekopljejo, trohlíca nekoliko privzdigne in o suhem vremenu zapáli; potem se pogorišče poravná in kolikor mogoče z dobrim semenom obseje. Pri sežiganji, kar umni planinarji že sami dobro vedó, naj se pazi, da pepel preveč ne zgorí, kajti kolikor manj zgorí in kolikor bolj je črn, toliko bolj tudi gnojí zemljo. Ker je sploh vsakemu znano, da se trésa pred sežiganjem na kupe zmeče, in kako se potem ravná, ne bodem o tem več govoril, ampak le to naj še omenim, da je trohlíca tudi pri napravljanji mešanega gnojja prav dobra in da obdelovanje poljá, pašnikov in gozdov na planinah ima ravno tista glavna pravila, kakor obdelovanje v nižinah.

XI.

Gnojenje planin se ne sme zanemarjati.

Od krav, ki se pasejo po planinah, dobí gospodar mleko, maslo in sir, pa večidel tudi kako tele. Mlada živinica se na planinah lepo redí in raste, in marsiktero mlado živinče se vrne celó za 2 centa težje iz planin. Vsaka ovca pride najmanj kakih 15 funtov téžja s planin, in jagnjeta, vračajoča se s planin, so ovcam enaka. Pomniti pa je treba, da mast, naj si bo že loj ali maslo, nima prav nobene gnojne vrednosti, zategadel pa tudi planina ne zgubi čisto nič na svojej rodovitnosti, ako se jej ta gnoj odvzame. Memogredé naj omenim, da marsikdo si misli, da moka iz neizpitih in nepreprščenih kostí je zató boljša, ker ima nekoliko mastí v sebi, a temu ni tako. Da je boljša iz presnih (frišnih) kostí, to je že res; a ravno tako je tudi res, da zarad mastí ni prav nič boljša. Zarad mastí ni gnoj nič

boljši in nič rodovitniši. Vse drugače pa je to s klejem (lim). Klej stori, da je moka iz presnih kostí boljša, a iz preprhnjenih ali prekuhanih v klejovarnah (Leimsiedereien) slabejša; to pa zategadel, ker po prekuhanji ali preprhnjenji izgubijo kostí veliko kleja, ki ima gnojilno moč v sebi. Klej in pa fosforokislo apno dajeta koščenej moki toliko rodovitno moč.

Mást tedaj ne jemlje zemlji rodovitne moči, timveč sir, meso in kostí; kajti kosti gnojé, meso in sir pa daje živež, kterega prebavljeni ostanki zopet gnojé. Jasno in dokazano je tedaj, da živina planino tako rekoč molze, ali z drugimi besedami rečeno: živina planinam jemlje to, kar k boljšeji rodovitnosti zemlje pripomore. Kakor vsaka druga zemlja, tako bo tedaj tudi planina, ako se jej ne povrača, kar se jej je s pašnjo ali kakor si bodi drugače vzelo, čedalje nerodovitniša. Res je, da nekoliko jej povrne že samo vreme, to je, dež, sneg, rosa itd. Toda če nočemo, da nam planina peša, moramo skrbeti, da tudi po drugeji poti povrnemo planini to, kar smo jej s pašnjo ali kakor si bodi vzeli. Nikoli ne smemo tedaj opustiti, da ne bi vode na pašnike napeljevali; zraven moramo pa tudi skrbeti, da se vse, kar utegne zemljo gnojiti, úmno v gnojenje planinskih pašnikov vporabi. Posebno pa moramo planini povrniti koščeni zaduhlec ali fosforokislo apno, če hočemo, da nam planina ne bode pešala. Ker planinarji tako slabo povračajo planinam, kar jim s pašnjo vzemó, so planine v resnici vedno nerodovitniše, in marsikteri planinar toži, da ni več take paše, kakoršna je bila nekđaj, in da planina ne more več toliko živinčet napasti, kot nekđaj itd. Vzrok temu so nekoliko tudi poplovi in udóri, drče in podsipi, potem opuščenje potrebnega čiščenja in trebljenja, gotovo pa največ preplitki zapopadek ali pojem, kterega imajo planinarji o gnoji, ter tako zanemarjajo gnojenje planin. Tu naj omenim samo ta-le dokaz: Nekđaj so nekteri planšarji, — kar se žalibog še dandanes po nekterih krajih godí, — spravljali gnoj iz stanarj v bližnje potoke, samo da so se ga iznebili, pa so bili zadovoljni. Ne bi li bilo modro takim bedákom toliko več davka naložiti, kolikor je veljal v vodo izpeljani gnoj? Menim dà! —

Tudi je velika hiba ali napaka to, da nekteri planinski gospodarji izvažajo gnoj iz planine v dolino. To se pravi toliko, kakor hlače krpati si sè suknom, ki se odreže jopi. Taki gospodarji so bajé predebelega uma, da bi razumeli, da iz planine izpeljani gnoj jim na polji nič več ne vrže nego na planinskih pašnikih. Tako ravnati se pravi planino siloma oropati, in je ravno tako, kakor če bi sosed sosedu na njivo izpeljani gnoj vsako leto sproti ukradel. — Planinarji ako hočete tedaj, da vam planine ne bodo pešale, da ne bodo zmiraj slabejše, morate izvažanje gnojá koj opustiti. Nekteri se opirajo na neke stare pravice do tega. Take stare pravice na papirji, pravice planino gnoja okraستی, so tudi takrat, ako bi bile od sto in sto starih očakov podpisane in potérjene, kolikor starejše, toliko večje krivice, in kdor se predrzne na take pravice se opirati, zasluži po vsej pravici imé: ropar planine. — Gnojenje poljá in snožeti po nižavah se lahko drugače oskrbuje kakor s tatvino iz planin. Le rodovitna planina donaša gotovi dobiček, ako jo pa okradeš onih pripomočkov, ki jej rodovitost podeljujejo, mora potem pešati in ti namesto

dobička, le toliko več truda in dela daje, kakor tudi žalosten spomin na prejšne čase.

Mnogo rodovitne moči pride navadno okrog stanarij v zgubo, kjer večidel po čevlji na debelo leži gnoj, takó da je o deževji okrog stanarij prava gréz ali močírje, ki nima nobenega dna. Tù ne raste, kakor se samo o sebi lahko uméje, nobena rastlina, kakor le še kake koprive in druge lokvarice (Pfützengewächse), katerih se živina ne dotakne. Ravno tako gre tudi v zgubo človečjek (človeško blato), ker stanarijen a veliko škodo gospodarjevo nimajo večidel nobenega stranišča; tako pridejo tudi smetí in vsa druga gnojna šara pod zló.

XII.

K r a v j e k.

Stara napačna navada nekterih planinarjev je, da kravjek tam ležati pusté, kamor po naključji pade, ali ga pa še le tedaj razkopljejo, ko je že ves presušen in izpít, da nima več prav nič ali celó malo gnojne moči v sebi, in pod njim že trava posahne. Onega kolobarja trave, ki okrog kravjeka rés bujno izraste, se pa le količkaj zbirčno živinče ne dotakne. To se vé, da se nemarni planinarji za vse to, na svojo lastno škodo, prav malo brigajo. Starokopitni planinarji si o napravi mešanega gnoja, o napeljevanji vode na pašnike, o gnojnici in sploh o umnem gnojenji planin ne pusté prav nič dopovedati, le praznih izgovorov iščejo, in če jim jih tehtno izpodbijaš, se ti naposled prav na kratko odrežejo: „Kdo si bo s tem glavo behl!“ Dragi planinarji! ako govorite takó, potem ni čudo, da planine vedno pešajo in hirajo. Da se planinskim pašnikom gojiti mora, to žalibog tudi slovenskim planinarjem še vse premalo gre v glavo. Zategadel pa planine čedalje bolj pešajo, čedalje manj in tudi slabéjšo pašo dajejo. Kam pa po tej poti planine in ž njimi tudi naši planinarji pridejo, to vsaki lahko razvidi, kdor le količkaj zdrave pameti ima. Ako tedaj želimo, da slovenske planine ne postanejo zgolj puštinje in dražlici hudournikov, treba nam je starega Blaža sleči in stopiti v koló umnih planinarjev, ki z duhom časa napredujejo. Posebno v sedanjem času, ko se ves svet giblje, in si véde in umetnosti pot kréjjo ter z mogočnim korakom površnost in starokopitnost zatirajo, veljá pregovor: „kdor zaostane, ga časa kolo zmane“. In ker je resnično, kar je pel naš slavni Vodnik: „Slovenec je prebrisane glave“ — upajmo, da tudi naši planinski gospodarji ne bodo zaostali, ampak med tem ko bodo drugi eno stopnjo naredili, bomo mi za dve, tri stopinje naprej!

Kaj pa naj storimo, da nam planinski pašniki ne bodo pešali?

Tù naj omenim le po pašnikih raztresene kravjeke ali goveje blato, katero se naj o svojem času po ledni raztrosi in prav na drobno razdeli. Bolj ko so kravjekji zdrobljeni, toliko boljši in zdatnejši so za

gnojilo, pa tudi ne storé paše živini zoperne. Kako na široko naj se kravjek raztrosi, je najboljšé pravilo, da se presodi prostor, na katerem bi se živinče moglo za en kravjek napásti. To se vé, da se po tem pravilu ne moremo natančno ravnati, vendar naj se na-nj kolikor mogoče ozír jemlje.

Pravi čas kravjeke raztepati je, ko se dotični prostor popase, in na tem prostoru ne mislimo vsaj za nekoliko časa več živine pasti. Tako se ravna zaporedoma, da raztepeni kravjeki rast trave koj pospešijo. Najbolje pa je kravjeke pobrati, ter jih znositi v nalašé zato napravljene, zidane ali pa z ilom nepremočljivo utérjene jame; tù se izpusti nekoliko vode na-nje, se večkrat premešajo, in tako pusté kakih 14 dní goditi, v katerem času se razkrojé, skisajo in zavró; potem se ta čobodra, ktereje se, ako ni zadosti redka, še nekoliko vode pri-rije, po pašnikih primerno razdelí. Tudi je koristno, ako se na take kraje potem voda napeljuje, posebno če se ni omenjena čobodra v jami do dobrega skisala in zgodila. Ako ni mogoče, da bi se pustil kravjek skisati ali zavreti, naj potem zadostuje, da se v vodi raztopí in s to čobodro pašniki gnojé.

Konec tega odstavka naj še omenim, da bi ložemu izpeljevanju gnojenja in sploh zboljšanju planinstva zeló koristilo, ako bi se planine s plotovi ali zidovi na primérne dele ali parte razdelile. Te zagraje naj se naredé po okolščinah planine iz kamenja, plotovja, ali pa se naj naredé žive meje iz smrečevja, bele ali zelene jelše, kakor že najbolj kaže. Kjer je mogoče planinske pašnike tako razdeliti, bila bi to za planine res zeló koristna naprava. Naj bi torej planinarji, kjer in kolikor je mogoče, planine tako razdeljevali, in če jim to ni mogoče precej storiti, naj delajo, kolikor jim to okoliščine pripusté, leto za letom. V nekoliko desetletjih se bode njih blagi namen gotovo dosegel. Uživalci planin naj bi si tedaj na vso moč prizadevali, da planine na ta način izboljšajo. Dobiček takih ograj je raznovrsten: Pastirjem ni treba toliko za živino dirjati in jo varovati, ter lahko ta čas za kako drugo koristno delo porabijo; drugič: ko živina en tak del popase, ima potem ta prostor za nekoliko časa mir, da se lože gnoji in voda na-nj napeljuje in tako v tem času zopet dobra paša zraste. Reči se smé, da na ta način na marsikterem prostoru 2 do 3krat toliko paše izraste, kakor bi je sicer zrastlo. Da pa to delo ni storjeno v enem mesecu, pa tudi ne v enem letu, ampak se izvrši polagoma še le v več letih, to bode spoznal vsak pameten in umen uživalec planine.

XIII.

Uravnaje stanarij.

Eden prvih pogojev dobička v planinstvu so umno napravljene živinski hlevi ali štale. Žalostno pa je, da je še toliko stanarij po planinah brez hlevov.

Kakor je bilo že omenjeno, so noči na visokih planinah navadno mrzle; tù gori ga ni skorej poletja brez ivja ali slane, in po vseh viših planinah skorej vsako poletje večkrat zaméde. Gotovo pa je, da krave, ako nimajo vsaj 12 stopinj gorkote, to je, takošne kakoršne potrebuje človek, da mu ni hladno, trpé škodo po mrazu, kar se koj na pičlej molži pozná. Če bi pa vsako leto le deset tako mrzlih noči na planini bilo, da bi vsaka krava zavoljo mraza, kterega je čez noč zunaj priestati morala, en bokal mleka izgubila, bi po tem takem 100 krav v enem letu 1000 bokalov mleka zgubile. Naj veljá vsak bokal mleka le 7 novih krajcarjev, znese to 70 gld., to je po 5%, obresti od 1400 gld. kapitala. Ker pa ni samo 10, ampak znabiti vsako poletje celó več kakor 30 noči tako mrzlih, da ima vsaka krava po en bokal manj mleka kakor navadno, in ker je na planinah le malo, ali celó nobene take noči, da ne bi kravam vsaj nekoliko premrzla bila, rečemo še dosti premalo, če pravimo, da je pri sto kravah v tem oziru na mleku za 200 goldinarjev škode, in to je obrest od 4000 gold. kapitala. Koliko je pa še zgube gledé gnojá! Naj bi se nabralo v hlevu od vsake srednje krave v enem poletji le 38 centov gnojá, dalo bi po tem takem 100 krav 3800 centov dobrega gnojila. Prevdarimo tedaj, koliko bi bil ta gnoj vreden. Ako bi si hotel kdo napraviti 3800 ali 300 dobrih vozov gnojá, moral bi sto krav z jedjo in pijačo najmanj skoz 30 dni dobro oskrbovati. Enomesečna piča 100 kravam po 10 centov žive teže se pa po mojih mislih ne ceni nič manje, nego na 1500 gld.; a dotični gnoj, ako se o pravem času primerno in umno vporabi v gnojenje pašnikov, mora zopet blizu toliko, t. j. okoli 1500 gl. vrednosti piče donášati. Računi tedaj, dragi planinec, trud in stroške za primérne hleve pri stanarijah, potem pa primerjaj to dobičku, kterega ti lahko donesejo umno napravljene hlevi, potem boš lahko razvidel, da ne le po 5, ampak še po več nego po 5krat 5 odstotkov ali procentov ti mora donášati denar in trud, s kterim si napraviš primerne hleve ali štale na planini.

Hlevi naj bodo prostorni, ne pretetni in ne prenizki; tudi veter se ne sme po njih loviti. Hlevi morajo biti povse tako narejeni, kakoršne imajo umni gospodarji po nižavah. Imeti morajo trden lesen pód, grapice ali žlebove, po kterih se voda odteka, jasli, v ktere se o slabem vremenu živini krma poklada, in vse, karkoli se more pri hlevih koristno rabiti.

Ker se stanarije napravljajo navadno le na preksolčnih krajih, utegne prevelika vročina tudi na planini gnoju škodovati. Gnojišča naj se tedaj, ako je le mogoče, napravljajo tako, da bodo proti severju obrnjena; ako pa to ni mogoče, naj se gnojišče ob solnčnej strani z bekami ali vrbami obsadí. Tla morejo biti v hlevu in na gnojišči nepremočljiva. Iz hlevov naj bodo vsi jarki naravnost na gnojišče napeljani; zraven gnojišča na primernem kraju naj se napravi stranišče.

Nadalje naj bo gnojišče gledé živine primerno veliko, in da se gnojnica iz njega po nepotrebnem ne izgublja, naj se napravi okrog gnojišča jarek ali žleb, po kterem se gnojnica v nalašč zato napravljeno jamo odceja, ki je narejena na enem koncu gnojišča t. j. pri stranišču. Ta gnojnica se večkrat premeša in gnoj ž njo poliva. — Na planini

ni ravno potreba, da bi se živini nastiljalo, in sicer iz tega vzroka ne, ker nastilja zaradi premrzlega podnebja prepočasno trohni, pa je tudi ni vselej lahko dobiti. Priporočila vredno pa je živini nekoliko nastiljati s prstenino (Modererde), šotnim pepelom, drobnim peskom iz takega potoka, ki ima gnojno vodo, prahom iz bližnje ceste ali potov, z mavcem (gipsom) ali pa tudi s prhlo ilovico. Se vé, ako ni mogoče drugzega dobiti, je dobra tudi vsaka prhla zemlja. Živinče se namreč na mehkejši legi vendar bolje oddahne ali odpočije, nego na golejši deski ali dili. Ko se nastilja gnojne moči napije, izkida ali izmeče se potem na gnojišče, od koder se podelani gnoj na travnike in pašnike z največjim pridom izvozi.

Konečno naj še to omenim, da se naj hlevi in stanarije sploh, kolikor je le mogoče, trdno in iz kamenja zidajo, in sicer tako visoko, da je nad hlevi dosti prostora za seno. Prostor za stanarijo naj se izbere na kakem zavetnem kraju, in ne na takem, kjer bi jim zaméti in plazovi nevarni bili. Vse drugo se lahko samo o sebi uméje.

XIV.

Planinsko polje.

Blizo stanarije mora ležati nekoliko poljá, to je, vrt za zelenjavo in nekoliko travnikov ali senožeti. Vse to naj bode dobro ograjeno. To polje potrebuje istega obdelovanja, kakor polje po nižavah. Travniki se lahko 2krat kosé; mesto druge košnje se otava tudi lahko popase. Ako bi pa vtegnila težka živina, posebno o mokrem vremenu, travnike preveč stlačiti in razteptati, je potem bolje, da se tudi otava pokosí. — Na travnike okrog stanarij naj se, ako je le mogoče, voda napeljuje. Nadalje ne zadostuje, da se travniki le kamenja in druge šare otrebijo in se tlá lepo zravnaajo, ampak umen gospodar bo tudi vse slabejše rastline na travniku zatiral in jih z boljšimi nadomestoval; za tó delo pa je najpripravniša pomlad. Do dandanes še ni trdno določeno, katera zelišča in rastline bi se tej ali onej planini najbolj prilegala; no, tû pa ni treba mnogo premišljevatí, ampak le paziti, po katerih živina najraje seza, in ktere rastline vspešno rastejo. Slabih ali celó škodljivih rastlin je pa na planinah, kakor je bilo že omenjeno, le malo, in se lahko koj poznajo, ker živina nerada sega po njih. Na dobro gnojenem travniku je pa takih rastlin gotovo še manj nego po drugih planinskih krajih.

Iz drugzega obzira bi pa travne prahe, to je, obdelani prostori, kjer se izključljivo le ena vrsta (species) trave na umeten način prideluje, utegnile planinam mnogo koristiti, posebno gledé semena raznih trav, ktero se rabi za obsejanje golih, prekopenih ali drugih prostorov, kakor so na priliko: pogorišča itd. Ker bi bila to jako koristna in v zboljšanje planinstva mnogo služéča naprava, naj bi si planinarji na dobri zemlji okrog stanarij napravili take pripravne in prav dobro pognojene njive ali lehe, na ktere naj bi take rastline, ki se jim zdé najboljše, in sicer vsako pleme na svojo praho ali leho posadili. V ta namen naj bi tû pa tam po planini, kolikor je to brez

kake škode mogoče, najlepša steblica izgrebali, jih lepo očistili, in potem na isti način, kakor po naravi rastejo, to je, bolj redko ali bolj gosto posadili. Ako bi se pa te sadike ne prijele, česar ne dvomimo, treba bi bilo potem semena nasejati; le to je, da iz semena se praha dosti bolj počasno razráste in še le prav pozno seme daje. Koliko više na planini, toliko pozneje se rastline na prahi obrastejo; na meji gozdne visokosti se obsejani prostor dostikrat celó v 3 ali 4 letih ne obraste do semenoplodnosti. V kolikor hitrejem času se pa ta namen doseže, toliko boljše je.

Na omenjenih, umno oskrbovanih njivicah ali prahah se pridela najboljšo planinsko seme, hitreje dozori, in je tudi bolj polno in jekleno, ter raje kalívo, nego iz neobdelanega pašnika. Morebiti bi se na omenjeni način, kakor v nižavah tako tudi na planinah, lahko večje travne prahe naredile, in to ne samo zaradi semen. Take prahe naj bi bile: deteljne, grahoršičine in družih raznih trav, ki služijo v boljšo krmo živinčetu.

Travniki okrog stanarij morajo biti dobro pognojeni. Najboljši gnoj za travnike pa je gnojnica iz gnojnišnice, to je, iz jame pri gnojišči, v katero so tudi žlebi iz stranišča napeljani.

Najpripravišni čas za gnojenje travnikov je v jeseni, predno se gre s planine; pa tudi precej po seneni košnji, ako se z dobro v vodi izredčeno gnojnico pognoje. Nikoli se pa ne sme gnojiti po vrhu trave in otave. Ko so travniki pognojeni, potem se z ostalim gnojem pašniki gnoje. Pašnike, ako še niso v več delov ali ograd razdeljeni, je najboljšo gnojiti v jeseni. Na pašnike, posebno na bolj oddaljene, se izvozi le dobro podelan gnoj. Gnojenje planinskih pašnikov donaja obilno in izvrstno pašo; delo in trud tedaj ni zastoj, vsaj se prav dobro izplača.

Travniki okrog stanarij so umnemu planinstvu neobhodno potrebni; na njih si pridela planinski gospodar sená, kterega mora na senici vedno toliko pripravljenegeta imeti, da živini o vsacem slabem vremenu, o suši, dežji, snegu ali ivji, in kedar koli je potreba, skozi ves čas, ko je živina na planini, lahko dobro postreže. Da pa to lahko stori, mora toliko sena spravljenega imeti, kolikor mu ga je od košnje do košnje potreba; kajti vsaki menda vé, da post in dobiček si nista kratko niti malo v rodu.

Najbolji čas za košnjo, bodi-si v dolini ali na planini, je takrat, ko je travnik v najlepšem in najpopolnejšem cvetji. O tem času naj se tedaj začne kositi in dobro naj se pomni, da kolikor hitreje se trava pokosi, kolikor lepše se posuši in spravi, toliko bolje je potem tudi senó. Zorenje trave zemljo hudo izmolze, ker zorenje vzame največ rodovitnih močí iz zemlje; prezrelo senó pa tudi ni veliko vredno, ker je dokaj slabejše. Gotova resnica je, bodi-si na planini ali v dolini, da kolikor bolj je obdelan kak travnik, s toliko manjimi stroški večí dobiček donaja, t. j. na istem prostori z istim delom in trudom se toliko več pridela.

Na koncu tega članka naj še nekaj omenim. Ako mlada živinica, to je, teleta in junice, o mrzlih nočeh zunaj na prostem zraku prezebujajo in zraven morebiti še stradajo, jim to gotovo jako škoduje. Nasproti pa ni ravno tako majhna škoda, ako je živinče na jesen za kakih 20 gold. manj vredno nego bi bilo tedaj, če bi prišlo z umno

uredjene stanarije in dobro gnojene planine. Gospodarji, ki imate planine, ne pozabite pregovora, ki pravi: „Pomagaj si sam, in Bog, gospod narave ti pomore.“

XV.

Kako naj se gnoj rabi.

Omenil sem že, da z gnojem, ki se ne vporabi za travnike, naj se gnojí pašnikom. Povedati moram pa še, da na enem mestu preveč gnojiti, nikakor ni koristno, timveč škodljivo, posebno takrat, ako se gnoj — in to iz nemarnosti — preveč na enem mestu raztrosi; to pa tako, da so prostori bližej stanarije prav dobro pognojeni, bolj oddaljeni prostori pa pústi ostanejo. Na preveč pognojenij zemlji rastline od prevelike gnojne moči medlé in hirajo, ter nič kaj veselo ne rastejo.

Slišali smo malo poprej, kako morajo biti napravljene hlevi in gnojišča na planini; kdor bi se pa hotel o napravi gnojišč natanko podučiti, ta naj si ogleda „Novice“ (od leta 1870, list 21. in 22.), kjer je vse to prav natanko popisano in še v posebnej dokladi s 15 podobicami razjasнено. Kdor si po tem popisu ali načrtu napravi gnojišče, dobi zató še 30 goldinarjev darila ali premije. Taka darila so od slavne c. k. kmetijske družbe kranjske, in sicer 4 za Gorenjsko, 3 za Notranjsko in 3 za Dolenjsko razpisana.

Ko je gnojišče napravljeno, mora stanár vsako jutro vse živinske odpadke na gnojišče spraviti. Gnoj naj se vsaj vsacih 8 dni enkrat z gnojnico dobro polije in gnojnica naj se potem zopet iz gnoja v svojo jamo odteka ali odceja. Polivanje gnoja z gnojnico je ravno tako potrebno, naj obstojí gnoj iz samih živinskih odpadkov, ali pa, ako se je živini nastiljalo. Razložek je samo tá, da ako se je živini nastiljalo, se nastilja še le takrat iz hlevov vzame, ko se je gnojnih moči dobro navzela, to je vsakih 14 dni ali pa vsake tri tedne, ter se gnoj vsakih 14 dni ali vsake 3 tedne enkrat, to je pred novim izkidanjem dobro políje. Iz hlevov izkidani gnoj naj se na gnojišči lepó poravná in potlačí; ako je treba, tudi s prstjo nekoliko pokrije. Dobro in zeló koristno je, ako se gnoju tudi nekoliko mavca (gipsa) primeša, ali pa, če se v gnojnici, iz ktere se gnoj poliva, večkrat nekoliko zelenega vitrijola raztopí. To pa zategadel, ker mavec in vitrijol brani, da se rodovitne gnojne moči ne izgubé in v zrak ne izpuhté, kar bi bila za planinarja velika zguba.

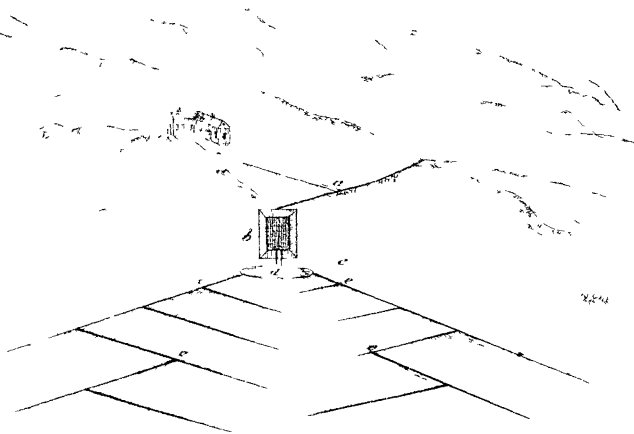
Ako je jama za gnojnico dovolj velika, se v njej vedno dosti gnojnice lahko napravi. Za travnike najboljše in najzdatnejše gnojenje je z gnojnico. Gnojnica, kakoršna je v gnojni jami, v katero se nabira, je navadno pregosta, torej jo je treba zredčiti; to se pa naj zgodí precej na mestu ali pa na travnikih in pašnikih v nalašč zato narejenih jamah, kjer se jej po potrebi nekoliko vode prilije. Najbolji čas za tó opravilo je v jeseni, sicer pa tudi, kedar čas in okolnosti dopuščajo, da le ni premokro ali presuho vreme; posebno o preveliki suši travnike z gnojnico polivati ali celo mrzlo vodo na-nje napeljevati več škoduje nego koristi. Na travnike ali pašnike nižej stanarije se gnojnica lahko po zlebovih ali jarkih napeljuje. Preveč na enem me-

stu gnojiti, kar je bilo že poprej omenjeno, pa nikakor ne kaže; vselej je boljše, da se večji prostori nekoliko manj, nego mali preveč pognojijo.

Za gnojenje z gnojem, ki se vzame iz gomile ali gnojnega kupa, je pa skorej edino le jesenski čas pripraven. Z gnojem iz gnojnega kupa se gnojé pašniki na več načinov; tukaj podam le tri, ki bi bili po mojih mislih najboljši.

1. Ker je za travnike in pašnike najboljše, ako se gnojé z gnojnico, naj se v to ne porabi le v gnojni jami napravljena gnojnica, ampak, če je le mogoče, naj se tudi nekoliko gnojá iz gomile v gnojnico spremení. To delo naj se opravi koj v gnojni jami, kamor se gnojnica nabira. Ako bi pa od gnojne jame bila vožnja za gnojnico predolga, preokorna ali celó nemogoča, takrat se napravijo na primer-nih prostorih pašnikov pripravne in nepremočljive jame, v ktere se lahko voda napeljuje, ali pa o dežji nabira. V take jame, se navozi gnoj, potem voda va-nje napelje in vse skupaj dobro premeša in v redko čodro ali bruzgo spremení. Ta čodra se potem po žlebovih ali koritih, ali pa prek strmine v nalašč zato narejenih grapicah, po kterih se po celej dolgosti vedno enaki del čodre odceja, razpelje in razdelí. Ako pa ni mogoče na ta način travnike in pašnike gnojiti, treba je potem iz nalašč zato napravljenimi golidami čodro po pašnikih primerno razdeliti. Omenjena čodra pa mora biti vselej kolikor mogoče redka; zatorej ne smejo biti jame premajhne, pa se tudi ne sme preveč gnojá naenkrat v njih razmákati ali redčiti.

2. Ako ni časa ali volje na omenjeni način gnojne čodre napravljati, naj se to delo na drug in sicer na ta način opravlja: Na istem mestu, kjer se misli po grapi na travnik ali pašnik napeljana voda porazdeliti, se naredí kake 8 do 12 čevljev široka, 3 do 5 čevljev globoka, in 3 do 4 sežnje dolga struga ali jarek, v ktere ga se nameče gnoja, in sicer takó, da ga napeljana voda ne more vzeti, ampak se na poti skozi gnoj le rodovitne moči napojí. Pod to strugo se skozi gnoj tekoča voda razpelje na sledeči način:

- a a* vodotoč, po katerem na pašnik ali travnik napeljana voda priteka;
b struga ali jarek za gnoj;
c odtok vode iz jarka v jamo;
d plitka podolgasta jama pod jarkom;
e e e e vodorazpeljevalne grapice.

3. Ko je gnoj v strugi že tako izpit, da ravno taka voda iz nje teče kakor v njo, treba je gnoj nekoliko premešati. Ko je pa gnoj popolnoma izpit, mora se iz truge izmetati in osušiti; suhi gnoj se potem zdrobi in drugod po pašnikih prav na drobno raztrosi. Švicarji gnoj po nekterih krajih v majhne, komaj za eno lopato velike kupčke na jesen raztrosijo, okrog kterih v spomladi bujni kolobarji trave izrastejo; živina se iz začetka te trave res izogiblje, pozneje jo pa vendar rada popase. Dasiravno mi takemu ravnanju z gnojem nikakor ne moremo pritegniti, moramo vendar pripoznati, da je sto in stokrat boljše, nego toliko storiti, kolikor storé nekteri starokopitneži, kterim je za gnojenje planin in pašnikov toliko mar, kolikor za lanski sneg.

XVI.

Še nekoliko o gnoji.

Okrog nekterih stanarij in hlevov stojé morebiti že stoletna jako gnojna močirja in luže, po kterih ne raste drugega nego cele rajde kopriv in družih lokvaric (Pfützengewächse). Umni planinski gospodar ne bode dolgo trpel te nesnage okrog svoje stanarije, marveč bode vse, kar je gnojnega, iz teh mlakuž v gnojenje pašnikov porabil. Skušnje učé, da se dadó celó slabi pašniki s takim blatom v rodovitne spremeniti. Se vé, keдар so stanarije umno narejene, česar mora vsacega umnega planinarja glavna skrb biti, se take mlakuže več na novo ne napravljajo, kajti umni gospodar se jih enkrat za vselej iznebí, ter porabi vse, kar bi utegnilo kaj gnojne tvarine v sebi imeti, ali naravnost v gnojenje ali pa v napravo mešanega gnojá (komposta).

Mešani gnoj (kompost) se pa tako-le napravlja:

Na kakem primernem okroglastem prostoru, ki je pladniku podoben, naj se naredi en čevljev globoka nepremočljiva dolblina, v katero se nabira in legoma sklada različna šara, kakor: rastlinski, živalski in rudninski ostanki. Vsaka lega pride vsaj toliko na debelo, da se prejšna dobro pokrije. Kup ne sme biti več kakor kakih 6 čevljev visok, od zgorej mora biti završen enako ogljenici (Kohlenmeiler), in mora imeti na vrhu skledi podobno dolblino, v katero se vselej, ko se je kup sogrel, gnojnika priliva, da se tako cel kup namaka. Da se kup bolj pogostoma in rajše vgreje, mora se ob stranéh z zemljo dobro zadelati in uterditi.

Na planini ni treba kupa prvo leto nič premetavati; še le drugo leto in potem vsako leto zaporedoma se kup po enkrat premeče, dobro premeša in po tem zopet nazaj zloží. V 3 ali 4 letih se mešani gnoj tudi na visokih planinah tako prekuha, da hitro in prav dobro gnojí.

Mešani gnoj je takrat gôden, kedar rastlinski, živalski in rudninski deli toliko sprhné, da se na videz ne morejo več lahko razločiti. Dobro in koristno bi bilo, da bi si več planinarjev skupaj, ali pa cela soveska take kupe na planinah naredila.

Za napravo mešanega gnoja se lahko vporabi iz rastlinstva vse, česar ni mogoče kako drugače v prid obrniti; tedaj vsakeri plevel, ki se pri čiščenju planin iztrebi, kakor n. pr.: preobjeda, čemerunka, lisjak, naprstec, mahalniče, koprive, dragocvetnik itd.; potem tnalovina, drobno dračje in druga lesena šara; na dalje pri raznih napravah, vodotočih, novih potih in drugod izkopana šara, pepel, šota, šotni pepel in šotni ostanki; zemlja trohlica, kakor tudi različne druge zemljine in rastlinstva. — Iz živalstva: vsa crknenina (mrha) in vse, kar se ne more drugače v prid obrniti, kakor n. pr. parklji, dlaka, kosti (ako ni kake priprave blizu, da bi se narejela koščena moka), kravjeki, ki se niso po pašnikih raztêpli; nadalje blato iz stranišč, pomije, svinski gnoj itd. — Iz rudninstva: zemlja iz dvorišč in okrog stanarij, blato iz potov, lapor, pesek in prod (šuta), kakoršnega se ne manjka po vseh gorah in planinah, ki obstojé iz rule (gnajsa), bliščenika, žule (granita), porfirja itd. in se naj lože dobí v jamah kraj potokov. Pesek ali prod, iz imenovanih zemeljskih tvorb, se v gnojnici hitreje nego v kakej drugej tekočini raztopí. Na dnú gnojnega kupa se ga lahko mnogo raztopí, ki je potem zeló dober in tečen gnoj.

Z mešanim gnojem ali kompostom se gnojí na isti način, kakor sem to o navadnem gnoji omenil; po pašnikih ga raztrošati se mi pa ne zdí nikakor priporočila vredno. Ostanki kterege koli v vodi neraztopljenega ali čez zimo na pašnikih in travnikih nespremenjenega gnoja, naj se pridno pograbi in zopet v novi kup podelajo.

Tam, kjer je mogoče, da se z napeljevanjem vode na pašnike in travnike, planini k boljše rodovitosti pripomore, naj se to nikoli ne opusti. Voda se po travnikih razpeljuje na isti način, kakor sem to o razpeljevanju gnojnice (stran 38) s podobo natanko pokazal. Najboljši čas za tó je v jeseni t. j. predno se gre iz planine, ali pa v spomladi, dokler se še sneg taja; nikoli pa ne, kedar težka živina na razmočene prostore zahaja, ker bi tlà preveč potlačila in poškodovala.

Premrzlo vodó na razgreto zemljo napeljevati, kakor sem to že omenil, več škoduje nego koristi. Zató naj se vodeník po dnevi ustavi in še le na večer zopet odpre.

Iz med tako imenovanih umetno narejenih gnojev omenim tù le koščeno moko. Če bi se koščena moka lahko od blizu dobivala, ali pa, če bi si jo planinski gospodarji nalašč v zató narejenih stopah lahko sami napravljali, bilo bi to, ako je dosti drobno zmleta, planinskim pašnikom gotovo na veliko korist.

Konec tega članka naj še posebno priporočim lapor (soldan, Mergel), in pa rodovitno glino (Letten) ali kako drugo zemeljno tvarino od takih potokov, ki imajo rodovitno ali gnojno vodó. Tako zemljo umni planinarji lahko že na očí poznajo. Čestokrat se po planinah najdejo tù pa tam taki prostori, kjer trava posebno lepo in bujno raste, dasí ravno ni bilo na teh krajih še nikoli gnojeno. Tako zemljo bi bilo vredno skrbno pregledati in preiskati, da se izvê, v čem obstojí na takem kraji gnojna moč. Potem se taka tvarina lahko dalje sledí ter v gnojenje manj rodovitnih prostorov porabi.

Večkrat je le grda nemarnost kriva, da se planine neboljšujejo in naši planinski gospodarji bolj in bolj božajo ter naposled tudi vse veselje do planin zgube. Umni planinarji ne pustijo, da bi gnojna voda, ali pa živalski, rastlinski in ruduinski ostanki in kar je več takega tečnega gnojila, v zgubo šli.

Oni sicer dobro vedó in čutijo, da jih to stane nekoliko časa in truda, pa so tudi prepričani, da planina ni slab plačevalec, kajti ako se planina umno in dobro oskrbuje, gotovo se tudi pošteno izplača. Tedaj obdelujte in gnojite planine, in kmalu bodele marsiktero butaro svojih velikih stroškov lože prenašali

XVII.

Na planinah se dá še marsikaj zboljšati.

Najpoprej naj omenim potov. Brez dobrih potov se planina ne dá nikakor umno obdelovati. Le po dobrih in lepih potih je mogoče planino umno obdelovati in gnojiti; po dobrih potih se z veliko manjim trudom k stanarijam in od stanarij pripelje vse, česar potrebujejo, in po dobrih potih se tudi živina lahko in brez vse nevarnosti na pašo in iz paše goni. Brez dobrih potov se pa vse to nikakor ne dá popolnoma doseči. Z žalostjo moram tu opaziti, da se ravno pri nas po planinah in dolinah še toliko slabih potov nahaja, da je le čudo, da se še več nesreč ne zgodi pri živini, nego se to pogostoma čuje. — Napravljajte in popravljajte si tedaj, dragi planinarji in dolinci, kolikor vam je le mogoče, dobra pota in ceste, kajti drugače ni mogoče ne planine ne ravnine umno obdelovati.

Preobširno bi bilo, ako bi hotel tu o vsem potrebnem orodji prav natanko govoriti, zatoraj le toliko omenim, da vse orodje naj bode kolikor mogoče pripravno. Posebno vozovi naj bodo lahki, pripravni in visokokolesnati in ne tako okórni kakor je vidimo navadno; to pa zaradi strmin, ker planinski potje ne morejo biti nikakor zmiraj in povsod ravni enako lepim cestam. Krupe, okorne in lesene duče, s skorej 4 voglatimi, komaj 2 čevlja visokimi kolesi, ki škripljejo in cvilijo, kakor bi žive prešiče drl, so vsakemu umnemu planinarju in dolincu gotovo na veliko sramoto. Včasih bi se na planini dale rabiti tudi kake lahke, neokovane saní (smeči).

Za vožnjo gnojnice je treba pripravnih kosklad (Jauchentruhe), za gnoj pa lesenih košev, ktere po Krasu gretune imenujejo. Umnemu planinarju ne sme nikoli manjkati krampov, sekir, kós, grabelj, vil, lopát, oralnih drúves ali plugov, motík, samokolnic (tačk ali karjolov) niti ničesar, kar bi umno obdelovanje planin lajšalo. „Orodje dela!“ pravi naš slovenski pregovor in: sè svédrom se ne more krava odreti! —

Naj omenim tukaj, da je za vprégo, kar se je potrebuje, na planini ravno takó kakor po družih krajih, le komat (kakor pri konjih) edino prava in umna vprega. Vsaka druga vprega je več ali manj

trpinčenje živine. Umni planinar skrbi dalje tudi za zdravo in čisto vodo ljudem in živini nikoli primanjkovati. Ako se ne dobí drugače, mora se napeljati po vodotočih, cevéh ali žlebih na take kraje, kjer se kaže potreba. — Posebno naj bi planinarji skrbeli tudi za pripravniše stanarije; kajti žalibog so stanarije po slovenskih planinah večidel take, da si ne moremo misliti bornejših prebivališč. Da take bajte ne morejo nikakor pripravne biti za umno izdelovanje sira in masla, to je takó gotovo, kakor noč brez solnca. A ravno v siru in maslu je glavni in največi dobiček planinstva. Zarad tega napravite si najpred primerne stanarije, ako želite tako stanariti, kakor vam veči dobiček kaže. No, kar se tiče stanarij, bodemo pozneje še nekoliko govorili.

Ena, pa ne majhna napaka v planinstvu, je tudi izvaževanje sená s planin. Kakor je bilo to že omenjeno o gnoji, ravno tako se pravi planino ropati, če kdo senó s planine vozi. Gnojá, ki se naredi iz takega sená, menda nihče ne vozi zopet nazaj na planine, kar bi ga gotovo tudi predrago stalo. Gnoj in senó je lastnina planine, ktera naj tudi planinam ostane.

Nemški pisatelj med drugim tudi to pravi, da naj bi stanarji bolj zmerno živeli; uživajo naj sicer dobro in tečno hrano, a vendar ni potreba, da bi v maslu plavali. Nekteri stanarji so tudi preveč postrežljivi in prepotratni, kedar jih kdo obiše. — Nò, kar se tega tiče, so naši slovenski planinarji sploh, kakor vsi drugi Slavjani, že iz starodavnih časov gostoljubni, kar jim je tako rekoč prirojeno, a kolikor je meni znano, živé vendar zmérno, večidel borno pa pošteno. Resnica pa je in ostane, da kar je preveč, je nezdravo.

Tudi planinstvo mora imeti v vsem svoj pravi red, natančen račun in vesten zapisnik ali protokol. Dosihmal se je, kolikor je vsaj meni znano, v tem obziru še vse premalo ali celó nič storilo. V tem obziru pa ne greše le planinski gospodarji, ampak tudi cele soseske. Réd, natančen račun ali prerajtovanje in pa zapisniki bi planinstvu gotovo veliko veliko koristili. — Račun pokaže gospodarju vsak dobiček in vsako zgubo, ter ga varuje škode in ga spodbada k vsemu, kar mu kak dobiček vrže.

V izboljšanje planinstva je dalje neobhodno potrebno, da se nikoli preveč živine ne žene na planino, ktere bi planina ne mogla dostojno prerediti in bi tako bila živina primorana stradati. Pomniti je treba, da prva polovica hrane, ki jo živinče povžije, da se nasiti, služi le v ohranjenje njegovega življenja, in še le druga polovica v napravo mleka, mesá, kosti itd. To se namreč tako-le razume: Ako potrebuje kako živinče 70 funtov trave, da se trikrat na dan nasiti, pa je ne dobi več kakor le polovico, to je 35 funtov na dan, bo živinče sicer še živelo, toda redilo se ti ne bo; in če je živinče krava, ne bo ti dala ne kapljice mleka. Vrhi tega ti pa tudi planina ne bo donášala nobenega dobička. Tvoj trud bode zastoj, imel boš škodo in nepotrebne stroške, in če znabiti še kaj nase držiš — vrhi vsega tega še sramoto.

Kolikor več pa živinče, ki potrebuje 70 funtov trave, da se trikrat na dan nasiti, čez prvo polovico, to je več kakor 35 funtov trave na dan dobiva, toliko lepše in boljše se ti bo redilo; in če je krava, dajala ti bode tudi obilnišega in boljšega mleka. Tedaj le takrat ako

ima živinče zadostne hrane in ne trpi lakote, smeš pričakovati popolen dobiček, ki ga živinče pri umnem gleštanji dati more.

Ako tedaj želimo od planine uživati največi dobiček, ki ga planina dati more, ne smemo na-njo goniti več živine, nego se je na njej dobro napasti, to je, rediti more. — O slabih letinah, ki nastopijo večidel zarad spomladanskih mrazov, treba je število živine zmanjšati; namesti po 5, naj vsaki srenjčan le po 4 ali še manj repov na planinsko pašo žene. Posamezni gospodarji planin, se vé, lože in brez prepira tako ravnaajo.

Da pa planine tudi več živine dobro rediti morejo, to je, da obilnišo in boljšo pašo dajejo, treba jih je umno obdelovati in gnojiti.

Preračunjeno je, da 8 centov težka krava porabi v 116 dneh 29 centov dobrega sená, ali pa 87 centov trave. To senó ali trava izraste, ako navprek rajtamo, na 3 oralih prostora. Gotovo so pa tudi planine, ki na vsacih 5 ali še več oralov pašnika, ne morejo še ene krave dobro in dostojno napasti, a na dobro obdelanih in pognojnih pašnikih redi vsaki oral prostora — eno kravo. To mislim je zadosti jasen dokaz, za koliko se dadó planine zboljšati.

XVIII.

Reja bikov.

Tù moram najpred omeniti, da je še najboljše, ako je živina na paši porazdeljena, t. j. ločena ena od druge. Bližnje in najboljše pašnike naj popasejo molzne krave. Nekoliko daljši in slabejši kraji naj se odločijo teletom in junicam. Ovce in koze, ktere se ne smejo nikdar tam pasti, kjer se pase govédina, ker pašo preveč ovaljajo in osmradijo, naj popasejo najdaljše in bolj nevarne kraje, posebno bolj mehke strmine, po kterih bi težka živina tla preveč stlačila in poškodovala.

Zarad pohôta in pojanja ter prezgodnjega ubrejénja telic ali junic, naj se med njimi nikoli ne pasejo biki. Za bíke bi bilo še najboljše, da bi se v nalašč zato ograjenih prostorih pasli.

Bíki naj se odberó najboljšega čistega plemena, in od najboljših krav najlepša telôta: dolgega in vitkega života, z lepo ne preveliko pa čvrsto in visoko nosečo glavo; bistrih pa krotkih očí, širokih nosníc in primerno širocega gobca, tenkih ušes pa kratke, goste in svitle dlake.

Tako tele naj se kolikor mogoče dobro in skrbno odredí. Pri izreji bika se mora posebno nato paziti, da se mu ne vtepe kaka trma v glavo. Če bi pa bil bik vse eno hudoben, treba se ga je varovati, in še najboljše je, če se ga gospodar popolnoma iznebí. Nobe-nemu biku, posebno pa staremu, ni varno, da bi se mu človek bližal popolnoma prost, brez vse pazljivosti, palice ali vsaj kake šibe.

Bík mora biti najmanj poldrugo leto star, predno je ugoden za pleme; ako se premladi bíki po plemenu spuščajo, kmalu oslabé in že koj po petem letu niso več za rabo.

Tudi junice naj se k bikom ne spuščajo, dokler niso vsaj 20 mesecev stare. Kravam najboljši čas izteče z desetim letom.

Vsakemu gospodarju naj tedaj velja pravilo, da se niti biku niti junice, dokler so še premlade ne smejo spuščati po plemenu.

Bik naj se pa nikakor ne pusti, da bi po 4 ali 5krat na dan skakal na kravo, enkrat je zadosti; večkratno skakanje bika, telico in kravo slabí.

Naj omenim tukaj še nekoliko o švicarskih in virtemberških zakonih gledé bikov.

V Švici je postava blizu tega-le obsega: a) Na vsacih 60 do 80 krav mora imeti srenja enega bika; ako je v srenji 80 do 150 krav, mora imeti dva, in dalje na vsakih 100 krav enega bika. Srenje, ki imajo manj nego osemdeset krav, se lahko združijo sè sosednjo srenjo. b) Bikí morajo od najboljšega domačega švicarskega plemena ali pa vsaj temu najbližjega rodú biti. c) Vsako leto pregleda vse bíke nalašče zató ustanovljeni odbor treh ali petih môž (kmetov ali živino-zdravnikov); bíkom, ki so za dobre spoznani, se vžgé znamenje v rog, vsi drugi bikí se pa morajo odstraniti ter najdalje v 4 tednih z dobrimi nadomestiti. d) Najlepšim bikom — ravno tako tudi drobnici in kravam — se dadó darila ali premije iz državne denarnice. Premirane bíke mora vsak gospodar 6 mesecev oskrbovati in jih ne sme poprej brez vladinega dovoljenja prodati. — Ta postava se mora natančno in pod denarno kaznijo izvrševati.

Poglavitniše točke iz virtemberške (Württemberg) postave so pa te-le: a) bík za pleme ne sme manj kakor poldrugo, in ne več kakor 6 let star biti; b) srenja mora na vsakih 100 krav enega bika imeti, in le tam, kjer ima srenja več nego 400 krav, se na enega bika 120 krav šteje; c) bikí morajo imeti prostorne, svitle in čiste hleve, morajo se dobro krmiti in umno oskrbovati; d) prostori, kjer se bikí spuščajo, morajo dobro zagrajeni in ne zijaalom odprti biti itd. — Poleg vsega tega pa skrbé tudi kmetijske družbe za natančno izpeljavo omenjene postave kakor tudi za zboljšanje živinskega plemena z nakupovanjem plemenitih bíkov itd.

Naj bi se tudi slovenski planinarji bolj poprijeli umne živinoreje, brez ktere planina le kaj malega ali pa še celó nič dobička ne donese.

Kmetijska družba naša jim je dala izvrstne, s podobami razjasnene bukve v roke, ki jih je gosp. dr. Jan. Bleiweis spisal in se za celó majhen denar 80 soldov — kupiti morejo.

XIX.

O porabi mleka.

Glavni dobiček planinstva obstojí gotovo v mleku, tedaj mora biti planinarjem prva in glavna skrb, da umno in pametno ž njim ravnajo. Vsaki umni planinar, ako želi, da mu planinstvo kolikor največ mogoče dobička vrže, mora gledati nató, da mleko tako vporabi kakor mu gledé dobička najbolje kaže.

Mleko se rabi v izdelovanje síra, masla in skute; če je kaka primerna priložnost se mleko tudi prodá.

Nekteri stanárji delajo le tolsti ali mastni sir, namreč tako, da precej po molži, brez da bi poprej mleko posneli, sírijo. Dasiravno pa tudi pri takem sirjenji, tako imenovano ožamenico posnamejo, se na ta način sicer res boljši sir, toda veliko manj masla pridela. Če si pa hočejo stanárji tako imenovani pusti sir napravljati, naj vmédejo poprej mleko, da maslo iz njega poberó, ali ga pa vsaj hranijo po nekoliko ur, n. pr. od večera do jutra, ali pa še celó do večera drugega dné. S takim sirjenjem se napravi veliko več masla, a sir je, se vé da, kolikor iz pustejšega mleka, toliko tudi pustejši in slabejši.

Iz popolnoma pustega mleka delajo tako imenovani sívi sir. Ta sir, ki ima večidel za prst debelo, jako ostudno in nevžitno skorjo, se pa vendar, dasiravno ga nekteri radi jedó, težko v denar spravi; planinarji ga tedaj morajo večidel porabiti za svoje domače potrebe. S takim sirjenjem se pa po mojih mislih nikakor ne skrbi za najboljši in največi dobiček ali donesek iz mlečne vporabe.

Kdor želi od mleka največi dobiček imeti, ta naj gleda nató, kako se bolje v denar spravi. Med drugim naj omenim v tem odstavku le samo to, da naj naši planinarji v obzir jemljó, kako bi se dalo mleko z dobičkom v kako bližnje mesto pošiljati in tam prodati. Se vé, ako takega mesta ni blizu, postalo bi mleko prestaro in bi še celó skisalo, preden se bi prodalo; v tem slučaju na prodajo mleka misliti ni.

Znabiti da bi se sčasoma tudi pri nas dalo pomagati v takih primerljajih z neko novo ameriškansko iznajdbo, da se namreč mleko na nek poseben način spari, in potem za več dni lahko ohrani, brez da bi se pokvarilo. Na tak način se mleko prav lahko tudi v daljne kraje pošilja.

Ako pa nikakor ne kaže, da bi se prodajalo mleko, je potem še najboljše, da se nareja tolsti sir ali pa súrovno maslo (puter). Umni planinski gospodarji dobijo pri izdclovanji tolstega síra tudi večkrat blizu toliko masla, kolikor ga stanárji navadno pri napravljanji sívega ali pustega síra pridelajo. Način, kako naj se síri, izvé se še najboljše iz praktičnega poduka in iz lastnih skušenj.

Siratka se porabi za prešiče in teleta; nalašč napravljena je pa tudi dobra in zdrava jéd za ljudi.

Kar se tiče umnega sirjenja, treba se ga je, kakor sem že zgoraj rekel, praktično naučiti od izkušenih stanárjev. Zategadelj ne bomo od tega tukaj govorili, ampak povedal bodem raje nekoliko več o mlekarstvu, to je, o umnej rabi z mlekom in o napravi masla, kajti ravno tù se še toliko napak nahaja.

XX.

Mlekarstvo.

Čistota in natančnost je glavni pogój umnega mlekarstva. Navadno so pa krave, pri nas in drugod, od nog do glave z blatom zakidane, hlevi vsi zamazani s pajčevino prepreženi, mlečne sšrambe so skorej hlevom podobne, mlečna posoda je vsa špranjasta, zalajhana in

večkrat tako nesnažna, da se človeku kar gnjusi. Navadno pa tudi stanárji nimajo nobenega pravega reda, kar se tiče molžnje. Nemarnim pastirjem je le kaj malo mar za vsakratno popolno in čisto izmolženje. Stanárji navadno nimajo ne tehte (vage), ne zapisnikov, ne gorkoméra itd. Žalibog, da je skorej po vseh naših stanarjnih še zmiraj tako. Kje je tedaj tukaj čistota ali snažnost, réd in natančnost?

Ako krave niso lepo umite, oštriglane ali počesáne, dajejo tudi mnogo manj in slabjšega mleka, nego lepa in snažna živina. Če pa so krave, kar se večkrat nahaja, še celó od vimena vse umazane in z blatom okidane, je to pravi vzrok, da se mleko kisa in kazí.

V vsakem obziru morajo biti tedaj krave vedno čiste in snažne. Od dveh enakih krav ima gotovo tista krava, ki se vsaki dan lepo snaži in čeeše, do 2 bokala mleka več nego nesnažena krava pri enakej reji.

Najboljša in prav za prav edino dobra mlečna posoda, ki si jo stanárji prav lahko pripravijo, je kosítrena. Nasproti pa je tudi ni slabejše, nego je stara lončena posoda, kterej se je že loš ali sklenina oluščila. Taka posoda se najraje napije mlečnih delov, kateri se v njej skisajo in se potem ne dadó več čisto izmiti. Ako se v take posode vlije mleko, se skisani mlečni ostanki z dobrim mlekem združijo, in takó vse mleko, kolikor ga je v posodi, pokvariyo. Take posode naj bi stanárji, ako jim je za dobiček stanarije res kaj mar, brž odstranili in jih z boljšo kosítreno nadomestili.

Nekoliko boljša od lončene je tudi lesena posoda, dokler še ni preveč stara in preprhla, ali znabiti še celó raztrgana in z dratom zvezana. Vendar pa je tudi pri leseni posodi, ako nima takih lastnosti, kakor sem jih poprej omenil, še vedno veliko skrbí in dela, da se čista ohrani. — Ako se pa že lesena posoda rabi, naj bode latvica itd. čisto in gladko ostružena, brez ostrih vréz in kotov. Najboljši in najpripravniši les za tako posodo je javorov in klenov les. Zeló koristno je, ako se taka lesena posoda z drobno bledorudečo (engelroth) oljno barvo prevleče. Pobarvana posoda se lože čisti in ne strohni tako rada.

Najboljša pa je, kakor sem to že omenil, kosítrena, lepo okrožnata posoda, brez ostrih vréz in brazgót, ter prav gladko pocinjena. Taka posoda se s čisto in mrzlo vodo lahko opere in popolno osnaži.

Golide, brente, vrče, latvice, pinje, precejalnike itd. naj bi si planinarji vse iz kositarja preskrbeli, to se vé, da take velikosti kakor jim najbolj primerno kaže.

Latvice naj bodo podolgaste ali okrogle, nikoli pa ne pregloboke, kajti mleko in ožamenica (vrhnja) ne sme nikoli čez 2 palca na debelo ležati, ker se drugače ne more smetena čisto in hitro iz mleka odločiti. Zarad čistóte in snažnosti mora tedaj vsaka stanarija s čisto vodo dovolj preskrbljena biti.

Kako veliko leži na tem, da se krave čisto pomolzejo, kaže nam ta-le dokaz: Ako se od krave, recimo le 4 bokale mleka dobi pri eni sami, na priliko zjutrajni molži (lahko se ga dobi pa tudi še več), in bi se vsaki bokal mleka djál v drugo ali svojo posodo, in bi prvo namolženi bokal dal 6 odstotkov masla, pričrčali se bomo, da bo drugi bokal dal gotovih 9, tretji 13 in četrti celó 19 odstotkov masla, tedaj zadnja četrt mleka gotovo trikrat toliko kakor prva. Iz

tega je tedaj razvidno, da, če se krava čisto ne pomolze, ostane najboljše mleko v kravjem vimenu. Kdor bi pa znabiti mislil, da kravi, ovci ali kozi to kaj koristi, in da bo imela zategadel pri prihodnji molži več mleka, se jako goljufá. Krma ali piča, réd in snaga, pa ne ostanki mleka v vimenu, storé da ima molznica več mleka.

S polovično molžo pride gotovo vsaka krava toliko hitreje ob mleko. Posebo pri prvesnicah (kravah pri prvem teletu) naj se skrbno pazi, da se prav čisto izmolzejo, da se jim mlečne žile potem zopet okrepe, kajti ravno na tem je mnogo ležóče za celo kravje življenje. Pri mladih kravah naj se še posebno tudi nató pazi, da se molžnja ne opusti prezgodaj pred drugo telitvijo. Kolikor mesecev pred drugo telitvijo opustiš molžnjo pri prvesnicah, v ravno istej dóbi ti bode potem prišla krava ob mleko pred vsako telitvijo. Memogredé naj še to omenim, da je večerno mleko boljše od poldanjega, zjutranje pa še mnogo boljše od večernega.

Kar se tiče srenjske ali pa kake druge družbinske delitve mleka, síra in masla, bo menda še najbolj pametno, ako se srenje in mlekarske družbe, kolikor mogoče, lepó in pravično med seboj pogodé.

Kako potreben da je gorkoméer tudi po stanaríjah, to bodo le tisti prav spoznali, ki vedó, koliko leží na tem, da vlada prava gorkota v mlečnej shrambi, sirarnici, hlevu itd. Gorkoméer, brez ktere ga ne bi smela nobena stanaríja biti, se dobi tako po ceni, da si ga oskrbi lahko vsaka, tudi najbornejša kmečka kočá. Dobijo se gorkoméiri celó po 25 krajc., ki popolnoma zadostujejo, da se natanko izvé, koliko stopinj gorkote je v hlevu, mlečnici, sirarnici, kuhinji, ali pa zunaj pod milim nebom, kar mora vsaki umni stanár (planšar) vedeti, česar mu pa njegov lastni, večkrat zeló goljufívi čút nikakor ne more natanko povedati.

Z gorkomérom mora umni stanár vrvnati gorkoto v sirarnici in mlečnej shrambi med 8. in 12. stopinjo, (tukaj govorimo o Reaumurjevem gorkoméru, ki je razdeljen na 80 delov.)

Mlečnice in sirarnice naj ne bodo nikoli brez dobrih pečí, ker če bi se utegnilo primeriti, da bi imele manj od 8 stop. toplote, je treba potem v peč zakuriti. Kaditi se pa v teh prostorih ne smé; zato naj se dimniki, kolikor mogoče, prav uravnajo. Če bi pa bilo v teh shrambah več nego 12 stop. gorkote, treba je okna odpreti. Sicer se pa mora zmiraj in povsod za číst in dober zrak skrbeti. — Da se smetana dobro vméde, treba je 13 do 15 stopinj gorkote.

V hlevih, kakor tudi v ljudskih stanicah, je 12 do 14 stop. gorkote ravno zadosti. — V ovčjih hlevih je pa tudi 6 do 8 stop. gorkote zadosti, ker je drugače ovcam pregorko, kar jim škoduje, pa tudi slabejšo volno dadó.

Pri molženji krav in ovác na pašnikih je treba mleko večkrat precej daleč do stanarije nositi; pri takem prenašanji naj se skrbi, da se mleko v posodi preveč ne spluska, ker se tako mleko potem ne vsíri in ne vsmetení rado.

Da se zmirej lahko vé, koliko je mleka, kar je pri umnem stanárji jako potrebno, naj bode vsa mlečna posoda z majhnimi črticami zaznamovana, da se koj lahko izvé, koliko bokalov ali maslicev mleka je do ene ali druge črtice v posodi.

Razun číste in v vsakem obziru primerne priprave, mora imeti

vsaka stanarija tudi umnega stanárja. Vsak zasebnik, vsaka soseska in vsaka planinska družba mora skrbeti, da ima na vse strani praktično izvedenega in umnega stanárja, kajti on je prav za prav glava planinstva, on mora skrbeti za ród, čistost, snažnost in natančnost povsod in v vsem, kar se tiče umnega gospodarstva na planinah.

XXI.

Še nekoliko o planinstvu sploh.

Tako premožnih planinarjev se menda po Slovenskem le malo najde, ki bi mogli z največim pridom oskrbovati vse, kar je pri umnem planinstvu potrebno in koristno. Mali gospodarji pa ne morejo nikakor dobivati, ako je vsak sam zase, velikega dobička iz stanarij ali planinstva. Najboljše je tedaj tudi tukaj, da se posamezniki združijo in si drug drugemu pomagajo. „V združbi je moč“ pravi naš pregovor, ki je tudi popolnoma resničen, kajti cela soseska ali več družnikov skupej, si gotovo lažje napravijo in oskrbijo vse to, kar potrebujejo, da se more planina in stanarija vedno v najboljšem stanu obdržati, vse to pa tudi z veliko manjšimi stroški nego posamezen človek. Temu naj povem le en dokaz:

Ko je stanarija umno napravljena in je vse v najlepšem redu, kar si cela soseska ali več družbenikov skupaj gotovo lažje oskrbi nego kak posameznik ali celó mali in srednji gospodarji, potem zadostujeta na pr. za 400 krav 2 stanárja in trije ali štirje pastirji, katerim gotovo še toliko časa ostaja, da oskrbé vse, kar stanarijo v dobrem stanu vzdržuje; a zraven še tudi lahko kak prostor otrebijo in še kako drugo delo v roke vzamejo.

Vse osebe tedaj, kolikor jih je treba v izboljšanje planine in umno vravnavo planinskih stanarij pri 400 kravah, da se stanarija in planina vedno v dobrem redu in najboljšem stanju obdržé, stale bi na 3 k večemu 4 poletne mesece računjeno, z vsemi potroški gotovo ne čez 800 goldinarjev. Na ta način, to je, ako se 400 krav združi, se z eno stanarijo tudi popolnoma umno, dobro, veliko boljše, pa tudi z veliko večjim dobičkom lahko stanari, nego bi bilo to posameznim manjšim gospodarjem mogoče.

Vzemimo pa, da teh 400 krav spada kakim 100 ali znabiti še več gospodarjem v vlast. Koliko truda več, koliko več časa in zamude, koliko manj in slabejega masla in síra, tedaj tudi manj dobička bi donášala planina tem sto gospodarjem, ako bi vsaki sam zase pasel, sir delal itd.! To menda vsaki, kdor to stvar le nekoliko premisli in le površno prevdari, lahko razvidi. — Tedaj lahko rečemo, da bi potem omenjenih 100 gospodarjev, namesto 800 goldinarjev, pašnja (pastirovanje), sírarija itd. stala gotovo več nego 2000 glđ., a za sir in maslo bi pa skupili, ako tudi vse prodadó, celih 2000 glđ. manj. Razložek tedaj ne znaša nič manj nego 3200 glđ. reci: tri tisoč in dvesto goldinarjev! Vsak planinar ki zna računati, si to stvar lahko sam preračuni in prepriča se bole, da je to stvar res tako.

Ako ima gospodar več, postavimo 20—30 krav in še nekoliko ovác in koz, in svoj lastni del planine, no! tak gospodar potem, se vé da, tudi sam zase lahko stanári; in to še posebno takrat, ako ima svojeglavne, trmaste, starokopitne sosede, s kterimi mu nikakor ne kaže, da bi se ž njimi združil.

Skorej vsaka planina je tako ustvarjena, da se lahko na tri pašne dele loči in sicer: nekoliko prostora je posebno primernega za pašo goveje živine, nekoliko za ovce, in nekoliko za koze. Nikakor pa ni napačno, ako se kozje, kravje in ovčje mleko skupej v izdelovanje síra porabi; kajti, če se kravjemu ali kozjemu mleku nekoliko ovčjega mleka primeša, je sír gotovo bolj masten, pa tudi boljega okúsa nego iz samega kravjega ali kozjega mleka.

Naj tudi tukaj še enkrat opomnim, bodi si soseska, posamezni gospodar ali pa kaka družba, vsak naj ima natančen in vésten zapisnik. Posebno pa je zapisnik soseskam in družbam neobhodno potreben, kajti od natančnega zapisovanja in računjenja zavisi dobiček vsakega gospodarstva.

XXII.

Sklep:

Kako bi se dalo planinstvo še drugače zboljšati.

Vsakdo mi bode rad pritrdil, da uživalci planine morajo skrbeti za djansko zboljšanje planinstva. Ta skrb je pa le takrat mogoča, ako imajo planinski gospodarji pravi pojem ali zapopadek o planinstvu, zraven pa tudi trdno voljo, da storé kaj v prid planinstva. Z žalostjo pa moramo priznati, da ne samo laškim in nemškim, ampak tudi našim slovenskim planinarjem še obojega, to je, pravega pojma in trdne volje jako jako pomanjkuje. Da bi se pa z nazočo knjižico to oboje naravnost med priproste naše planinarje vcepilo, to močno dvomim. Če bi se podarilo tudi sto in sto podučnih knjižic med naše planinarje, bojim se vendar, da bi mnogo desetletij poprej preteklo, nego bi se pokazal zaželjeni sad kakega teoretičnega podučevanja med našimi priprostimi planinarji.

Zastarela skorja, ki ne obdaja samo vse slovenske planinarje, se ne dá tako hitro in lahko odluščiti; — národi se ne dadó tako hitro in lahko do omike in pravega blagostanja pripeljati; — dežele se ne dadó tako hitro zboljšati, kakor se znabiti teoretična bodi si še tako lepa misel v kako knjižico zapiše. A kamo še le potem, ako so tukaj še naravno ali natorno nasprotne opovire, in še celó od takih strani, od koder bi imel za napredek in blagostanje človeško najzdatnejši pospeh dohajati.

C. k. kmetijska družba kranjska si za zboljšanje kmetijstva res hvalevredno prizadeva. Ravno tako tudi naše slavno znane gospodarske „Novice“; mnogo mnogo je že storjeno; al še veliko je potreba.

Da bodo planinarji, ki so neposredni uživalci planin, skrbeli za zboljšanje planinstva, da se bode priprosti naš planinar, kteremu se

pri vseh knjižnih pridigah še ne sanja ne od pravega zboljšanja planin, poprijel umnega obdelovanja planin, treba ga je buditi z zgledi, s pravo dobro voljo in z djanskimi dokazi. — Tudi s silo jih je treba večkrat naganjati, toda ta sila mora biti tako rekoč naravna sila, to je, v njej se ne sme kazati planinarjem nerazumljiva volja in svojeglavna ostrost trdih in mehanično osnovanih postav ali zakonov, kakor tudi postave izvrševajočih gospok. Kakor sem to že omenil, ima prvo dolžnost planinarje buditi k umnemu obdelovanju planin vlada, potem pa tudi vsak pravi domoljub, kateri ima srce za občni blagor svojega naroda.

Sredstva, katerih se moremo v doseg plemenitega namena te knjižice tudi gledé slovenskega planinstva v sedanjih okolnostih poprijeti, so blizu ta-le:

Najpred naj omenim, kar nemški pisatelj v tem članku o švicarske planinske družbi pripoveduje, namreč: da je razpisala darila za umno zboljšanje planinstva, ter dostavlja, da tudi pri nas namerava kmetijsko ministerstvo enaka darila vpeljati. Mi z veseljem pozdravljamo to lepo misel slav. ministerstva, toda da bi se vpeljala postava, ki pravi, da se planine morajo zboljšati v 10 letih, in če bi se to ne zgodilo, da se takim planinarjem naloži ostra potratnina (Luxussteuer) ter se potem ta dobiček obrne za darila in podporo umnim in pridnim planinarjem, — temu ne moremo nikakor pritegniti. Kajti prvič: v 10 letih vse planine zboljšati, ktere potrebujejo zboljšanja, — to je stvar čisto in popolnoma nemogoča. Drugič: potratnino vpeljati, bi sicer ne bilo napačno, toda našim planinarjem „Luxus“ to je gizdavost, kolikor po pomenu, toliko po okusu in po željah ni znan, če nočemo tega luksusa imenovati, s čemur si želi planinar včasih svoje težko breme nekoliko odložiti! —

Ako hoče slavna vlada, kar mi iz vsega srca želimo, kako koristno, po sveje tudi ostro postavo v zboljšanje planinstva vpeljati, svetovali bi jej mi blizu tako-le postavo:

Prva in poglavitna stvar v doseg zboljšanja planinstva so umno napravljena stanárska poslopja. Naj sl. vlada odloči za napravo takih poslopj dve, tri ali še več let. Po preteku predpisanih let naj bi tak stanár (planšar), ki bi v tem času ne dodelal svoje stanarije po predpisanej postavi, zgubil popolno ali omejeno pravico do užitkov na planinah, in to za toliko časa, dokler se njegova stanarija ne dodela po postavinem predpisu. Potem pridejo travniki, pašniki, polje, napeljevanje vode itd. pod enako ali pa omejeno postavo na vrsto. Prej ko se planina po predpisani postavi zboljša, toliko poprej se tudi planinar iznebi te postavne zaveze. Dobro bi tudi bilo, da se vsi oddelki popravljanja ali zboljšanja porazdelé, da si po tem posamezniki kakor tudi družbe in soseske lahko sami izberejo, kateri oddelek hočejo po predpisanej postavi najpred zboljšati in tako dalje.

Zraven naj bi se pomagalo ubožnišim planinarjem, pa tudi družbam in soseskam z denarnimi podporami. Vrhi vsega tega naj bi se še takim planinarjem, kateri bi svoje delo najboljše izvršili, premije ali darila dajale; takim posameznikom, družbam ali soseskam pa, ktere bi se tega dela prve poprijele in ga pridno in izgledno izvršile, za toliko let ves davek od njihovih posestev odpuštil.

Dokler pa ne bomo nam čez vse potrebnih domačih kmetijskih šol, in po teh šolah dobro izučenih in po lastnih skušnjah vterjenih izvedencev imeli, naj bi se planinarji, kateri bodo to knjižico brali in jo razumeli, s svojimi sosedi večkrat skupaj zbirali in jih podučevali, ter si v vsakej srenji ali soseski, če je ugodna prilika tudi za več sosesk skupaj, osnovali odbor, ki naj bi skrbel, da se namen planinstva kolikor mogoče izpeljuje in vresniči. Prevdarjati bi morali, kje, kako in česa bi se najprej, z največim pridom in vspehom lotili; toda nobenega opravila naj bi ne izpeljevali s srenjsko roboto ali tlako. Čeravno je res, da soseske tudi velikanska podvzeta ali dela najlože s svojimi lastnimi delavci izvršijo, je pa tudi od druge strani res, da kjer ni resnega, značajnega in znajdenega možá na čelu, so take robote le potrata druzega časa, kterega naj bi srenjčan raje doma kako drugače in boljše porabil. Mnogo časa bi se pa tudi z hójo na planino in iz planine pogubilo, ker večkrat je planina od vasi ali soseske po 3 tudi do 10 ur ali še več oddaljena.

Zboljšanje planin z robotami je tedaj prepovršna stvar, potratljiva in prepočasna, tedaj tudi skoraj neizpeljavna. Moralo bi se toraj to delo z najetimi delavci vršiti, in to vselej pod primernimi pogoji; ali pa naj bi se to delo stanarjem in pastirjem izročilo, kolikor je v njihovej moči ga prevzeti in primerno dodelati.

Ako bi pa kak planinar hotel svoj del planine sam zboljšati, naj se mu to dovoli, toda mora ga o svojem času gotovo izvršiti.

Vsa ta opravila naj bi se pa vršila pod nadzorstvom dotičnega odbora, ki bi vsako delo, kedar je popolnoma izvršeno, za dobro pripoznal, oziroma tudi plačeval.

Konečno naj pristavim še to-le: Ako ne bode imela vlada kakor tudi planinarji več skrbi za zboljšanje planinstva, ostanejo vse naše besede zastonj, pa tudi planine bodo ostale še sto in sto let v ravno tem ali pa še slabejšem stanu kakor dosihmal, kar bode vladi, deželi in planinarjem na veliko škodo!

Ti pa, dragi slovenski planinar, ki bodeš to knjižico prebiral, poslušaj dobre svete, ki se ti tukaj podajejo in opusti stare pregreške in navade. Poprimi se umnega obdelovanja svoje planine, svojega največega zaklada, ter bodi v lep zgled, pa ne v potúho svojim sosedom, ki so bratje tvoji!

Kazalo.

	Stran.
Predgovor	3
I. O planinskem podnebju	5
II. Kake pitane rastline se nahajajo na planinah?	7
III. Kako je z drevjem ali lesom na planinah?	10
IV. Kako je z gozdnarstvom na planinah?	12
V. Trava in paša	17
VI. Kaj je treba, da planinske rastline vspešno rastejo	19
VII. Trebitev ali čiščenje planin	21
VIII. Udori	22
IX. Od trebljenja škodljivih rastlin po planinah	27
X. Nekoliko o planinskih močirjih	29
XI. Gnojenje planin se ne sme zanemarjati	30
XII. Kravjek	32
XIII. Uravnanje stanarij	33
XIV. Planinsko polje	35
XV. Kako naj se gnoj rabi	37
XVI. Še nekoliko o gnoji	39
XVII. Na planinah se dá še marsikaj zboljšati	41
XVIII. Reja bikov	43
XIX. O porabi mleka	44
XX. Mlekarstvo	46
XXI. Še nekoliko o planinstvu sploh	48
XXII. Sklep: Kako bi se dalo planinstvo še drugače zboljšati	49

Razglas gospodarjem na planinah,

kteri zboljšajo svoje posestvo po poduku, v tej knjižici danem.

Gospodarji! slavno c. k. ministerstvo kmetijstva je v dokaz tega, da djansko hoče na pomoč biti umnim planincem še 16. dne rožnika 1870. leta poslalo 1000 gold. družbi kmetijski, z zaukazom, naj jih kot darila (premijske) razdeli med take posetnike, ki na planinah izgledno gospodarijo.

Podpisani odbor, poznaje stan planinski naše dežele, je lepo to pripomoč radostno sprejel, vendar za potrebno spoznal, da se našim planincem poprej poduk v roke da, kaj naj počnó, da se zboljša planinstvo. Prosil je tedaj c. k. ministerstvo kmetijstva, naj družbi blagovoljno pripomore, da v domačem jeziku knjižico na svetlo da po izvrstni nemški Trientelnovi osnovano, ter jo brezplačno razdeli po deželi.

Po mnogih zadržkih je zdaj ta knjižnica, lepo po domače spisana v vaših rokah.

Berite je marljivo, in ki ste jo enkrat prebrali, berite jo še enkrat in dvakrat, in začnite po tem popravljati gospodarstvo na planinah.

Ko pa ste po tem poduku kaj zdatnega dobro pre naredili, smete gotovi biti, da dobite tudi darilo po 50 do 100 goldinarjev, ker omenjenih 1000 gold. je namenjeno zato, da se za premije razdelijo takim, kateri

- 1) svét očedijo groblja, gruš, grmovja, in krivenčastega lesá, in to naj manj na 5 oralih (jobih) skupaj ležeče zemlje;
- 2) kateri napravijo dobre hleve za živino na planini svoji;
- 3) kateri svinjsko pašo (pašo prešičev) ali popolnoma odpravijo ali jo vsaj na majhen okraj omejijo;
- 4) kateri iz mleka delajo dober sir, in
- 5) kateri močvirni svet na suho denejo.

Časa, do kterega naj se za premijo oglasi tak, ki je po eni ali drugi ravno imenovanih potov zboljšal planinstvo svoje, podpisani odbor ne more prav natanko do tega ali unega dneva odločiti, ker utegne leto in dan preteči, da more gospodar to in uno dognati; vendar misli odbor, da do sv. Mihela prihodnjega leta 1873. more že vsak gospodar stopiti vsaj z oglasom do podpisanega odbora, ki bode potem po zvedenih možéh preiskati dal to, kar je gospodar kmetijski družbi naznanil, potem pa, če je dobro storjeno, kar je storil, premijo mu odločil.

Glavni odbor c. k. družbe kmetijske

v Ljubljani 1. sušča 1872.

Karol pl. Wurzbach,
predsednik.

Dr. Jan. Bleiweis,
tajnik.